

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
ННІ «Каразінський інститут міжнародних відносин та туристичного бізнесу»
Кафедра світової політики, дипломатії та туристичного бізнесу

ДО ЗАХИСТУ
завідувач кафедри світової
політики, дипломатії та
туристичного бізнесу
доц. Парфіненко А.Ю.

Кваліфікаційна магістерська робота

на тему: **«ЯДЕРНІ ДЕРЖАВИ ЯК ВИКЛИК ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ
СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН»**

Виконала: студентка 2 курсу, групи УКР–61
спеціальності 291 «Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії»

Довбня Юліана Андріївна

(прізвище та ініціали)

Керівник: к. політ. н., доц. Безрук О.О.

(прізвище та ініціали)

Рецензент: к. політ. н., доц. Панасенко Г.С.

(прізвище та ініціали)

Підсумкова оцінка:

за національною шкалою: _____

кількість балів: _____

Голова Екзаменаційної комісії

(підпис)

Велієв Фаріз Тейюб огли
(прізвище та ініціали)

Харків – 2025

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ННІ «Каразінський інституту міжнародних відносин та туристичного бізнесу»

Кафедра світової політики, дипломатії та туристичного бізнесу

Рівень вищої освіти (освітньо-кваліфікаційний рівень) другий
(магістерський)

Напрямок підготовки _____

Спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»

ЗАТВЕРДЖУЮ

**завідувач кафедри світової
політики, дипломатії та
туристичного бізнесу
доц. Парфіненко А.Ю.**

“ _____ ” _____ 2025 року

**ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ МАГІСТЕРСЬКУ РОБОТУ (ПРОЄКТ)**

Довбні Юліани Андріївни
(прізвище, ім'я, по батькові студента)

1. Тема роботи «Ядерні держави як виклик дестабілізації сучасної системи міжнародних відносин»

Керівник роботи Безрук Олександр Олександрович, к. політ. н., доцент

Затверджені наказом по університету № 4001-5/3239 від 15.09.2025

2. Строк подання студентом роботи 25.11.2025 р.

3. Перелік питань, які потрібно розробити:

розглянути науково-теоретичні аспекти проблеми дослідження;
проаналізувати стратегії зменшення ядерної загрози на міжнародному рівні;

дослідити особливості здійснення політики нерозповсюдження ядерної зброї;
з'ясувати роль та місце міжнародних організацій у зниженні загрози

ядерного протистояння; дослідити проблеми контролю за ядерним озброєнням у XXI ст.; розглянути шляхи вдосконалення системи ядерного стримування та зміцнення міжнародної стабільності; проаналізувати особливості імплементації Україною міжнародного досвіду у сфері протидії ядерним загрозам.

4. План роботи

№ з/п	Назви етапів роботи
1	Розділ 1. Науково-теоретичні аспекти проблеми дослідження
2	Розділ 2. Механізми протидії дестабілізаційному впливу ядерних держав
3	Розділ 3. Перспективи зміцнення глобальної безпеки як чинник протидії ядерним загрозам

Дата видачі завдання 20.05.2025 р.

Студентка

підпис

Юліана ДОВБНЯ

ініціали, прізвище

Керівник роботи
БЕЗРУК

підпис

Олександр

ініціали, прізвище

АНОТАЦІЯ

Довбня Ю.А. Ядерні держави як виклик дестабілізації сучасної системи міжнародних відносин.

Робота присвячена вивченню впливу ядерних держав на дестабілізацію сучасної системи міжнародних відносин. У роботі висвітлено науково-теоретичні аспекти проблеми дослідження, з'ясовано сутність основних понять і категорій.

Проаналізовано стратегії зменшення ядерної загрози на міжнародному рівні. Досліджено особливості здійснення політики нерозповсюдження ядерної зброї. З'ясовано роль міжнародних організацій у зниженні загрози ядерного протистояння. Досліджено проблеми контролю за ядерним озброєнням у ХХІ ст. Розглянуто шляхи вдосконалення системи ядерного стримування. Проаналізовано особливості імплементації Україною міжнародного досвіду у сфері протидії ядерним загрозам.

Ключові слова: ядерні держави, система міжнародних відносин, міжнародні організації, ядерна зброя, міжнародний досвід.

ABSTRACT

Dovbnia Y.A. Nuclear powers as a challenge to the destabilization of the modern system of international relations.

The work is devoted to studying the influence of nuclear powers on the destabilization of the modern system of international relations. The work highlights the scientific and theoretical aspects of the research problem and clarifies the essence of the main concepts and categories.

It analyzes strategies for reducing the nuclear threat at the international level. It examines the peculiarities of implementing nuclear non-proliferation policy. The role of international organizations in reducing the threat of nuclear confrontation is clarified. The problems of nuclear arms control in the 21st century are examined. Ways to improve the nuclear deterrence system are considered. The peculiarities of Ukraine's implementation of international experience in countering nuclear threats are analyzed.

Keywords: nuclear states, international relations system, international organizations, nuclear weapons, international experience.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ	7
1.1 Ядерні держави як об'єкт міжнародно-політичних досліджень	7
1.2 Понятійно-категоріальний апарат дослідження	15
1.3 Ядерна зброя як фактор дестабілізації міжнародної безпеки	22
РОЗДІЛ 2. МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ ДЕСТАБІЛІЗАЦІЙНОМУ ВПЛИВУ ЯДЕРНИХ ДЕРЖАВ	30
2.1 Стратегії зменшення ядерної загрози на міжнародному рівні	30
2.2 Особливості здійснення політики нерозповсюдження ядерної зброї: регіональний вимір	40
2.3 Роль та місце міжнародних організацій у зниженні загрози ядерного протистояння	49
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ЗМІЦНЕННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ЧИННИК ПРОТИДІЇ ЯДЕРНИМ ЗАГРОЗАМ	59
3.1 Проблема контролю за ядерним озброєнням в XXI ст.	59
3.2 Шляхи вдосконалення системи ядерного стримування та зміцнення міжнародної стабільності	65
3.3 Імплементация Україною міжнародного досвіду в сфері протидії ядерним загрозам	69
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	78

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Ядерна зброя з моменту свого створення стала символом одночасно сили, престижу та глобальної загрози. Вона докорінно змінила уявлення про війну, перетворивши можливість знищення планети на цілковиту реальність. Держави, що володіють ядерним арсеналом, отримали унікальний інструмент стримування та тиску. Наявність ядерної зброї дозволяє впливати на рішення інших акторів міжнародних відносин, а також регіональний та глобальний баланс сил та просувати власні інтереси.

У ХХІ ст. ризик застосування ядерної зброї не зменшився. Поява нових центрів сили, стратегічне протистояння між США та Китаєм, агресивні дії Росії, нестабільність ситуації в Південній Азії, ядерні амбіції Північної Кореї – усе це створює багатовимірне середовище, в якому навіть локальна ескалація може мати загальнопланетарні наслідки. Крім того, модернізація ядерних арсеналів, створення гіперзвукових ракет, поява штучного інтелекту та кіберзброї ставлять під сумнів надійність традиційних механізмів ядерного стримування.

Серйозним викликом є й ерозія глобального режиму нерозповсюдження зброї масового ураження. Договори, які десятиліттями забезпечували контроль за нерозповсюдженням ядерної зброї, – від ДРСМД до ДСНВ – дедалі частіше порушуються. Деякі держави прагнуть зменшити залежність від контролю з боку міжнародних інституцій, надаючи перевагу здійсненню односторонніх дій. Поширення ядерних технологій, у тому числі шляхом використання різного роду тіньових схем, підвищує ризик їхнього потрапляння до терористичних угруповань. Все це негативно впливає на глобальну безпекову ситуацію.

Сучасні міжнародні відносини потребують оновленої архітектури безпеки, яка враховуватиме нові ризики та загрози. Йдеться не лише про

посилення дипломатичних механізмів, але й про створення систем раннього попередження, контроль за технологіями подвійного призначення, зміцнення міжнародних організацій і підвищення транспарентності ядерної політики. Майбутнє міжнародної системи багато в чому залежатиме від того, чи зможе світ перетворити ядерну зброю з інструмента страху на інструмент відповідальності. Все вищезазначене свідчить про те, що проблема вивчення впливу ядерних держав на дестабілізацію сучасної системи міжнародних відносин і надалі залишається актуальною та потребує всебічного та комплексного дослідження.

Об'єктом дослідження є ядерні держави в системі міжнародних відносин.

Предметом дослідження є вплив ядерних держав на дестабілізацію сучасної системи міжнародних відносин.

Метою дослідження є виявлення та аналіз ролі ядерних держав як чинника дестабілізації сучасної системи міжнародних відносин.

Для досягнення поставленої мети дослідження планується розв'язання наступних **завдань**:

1. Розглянути ядерні держави як об'єкт міжнародно-політичних досліджень.
2. Охарактеризувати понятійно-категоріальний апарат дослідження.
3. Проаналізувати фактор ядерної зброї з точки зору дестабілізації міжнародної безпеки.
4. Розглянути стратегії, спрямовані на зменшення ядерної загрози в світі.
5. Дослідити особливості здійснення політики нерозповсюдження ядерної зброї.
6. З'ясувати роль та місце міжнародних організацій у зниженні ядерної загрози.
7. Проаналізувати проблеми контролю за ядерним озброєнням.

8. Дослідити шляхи вдосконалення системи ядерного стримування і зміцнення міжнародної стабільності.
9. Розглянути особливості імплементації Україною міжнародного досвіду в сфері протидії ядерним загрозам.

Методи дослідження. У роботі використовуються методи системного аналізу для виявлення взаємозв'язків між ядерними державами та міжнародною безпекою. Порівняльний метод дозволяє оцінити різні моделі ядерного стримування. Історичний метод застосовується для розкриття еволюції ядерної політики від часів «холодної війни» до сучасності. Метод кейс-стаді допомагає розглянути конкретні приклади впливу ядерних держав на регіональну стабільність. Емпіричні методи передбачають здійснення аналізу статистичних даних та міжнародних договорів у сфері контролю над озброєннями. Використовується також прогнозний метод для оцінки можливих сценаріїв розвитку подій.

Специфікація джерельної бази. Джерельна база дослідження включає міжнародно-правові документи, такі як Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 1968 р. [5], Договір про всеохоплюючу заборону ядерних випробувань від 1996 р. [6], Будапештський меморандум від 1994 р. [2], а також інші угоди в сфері контролю над озброєннями. Використовуються матеріали ООН [76; 77; 78], World Nuclear Association [81] та інших міжнародних організацій, які регламентують принципи безпеки й нерозповсюдження зброї масового ураження.

Ступінь вивченості проблеми. Проблематика ядерної зброї та її впливу на міжнародну систему досліджується з середини ХХ ст. Значний внесок у вивчення даної теми здійснили західні науковці, які акцентували увагу на дослідження концепції стримування та контролю над озброєннями. Серед робіт іноземних науковців слід виділити праці А. Debs та N. P. Monteiro [33], M. Hanson [37].

Вітчизняна наукова школа зосереджується на аналізі балансу сил та ролі ядерної зброї у формуванні блокової системи [16]. В останні десятиліття активно вивчаються питання нерозповсюдження ядерної зброї та запобігання ядерному тероризму. Серед праць українських дослідників варто назвати наукові публікації І. Максименка [13], В. Мироненка [14; 15], Х. Бехруза [9].

У той же час слід зазначити, що не дивлячись на те, що обрана для дослідження тема знайшла висвітлення в науковій літературі, ряд аспектів проблеми все ще залишається недостатньо вивченими. Це актуалізує необхідність комплексного та всебічного дослідження даної теми.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження були представлено у низці наукових публікацій, що відображають ключові теоретичні висновки та практичні підходи до аналізу проблем ядерної безпеки та ролі міжнародних інституцій у її зміцненні. Зокрема, результати дослідження частково висвітлено у статті «Механізми глобальної протидії ядерній загрозі: роль міжнародних інституцій та дипломатії», опублікованій у міжнародному науковому журналі «Грааль науки» [10]. Підходи до стратегічного планування та інструменти мінімізації ядерних ризиків детально проаналізовано в публікації «Посилення глобальної безпеки у XXI столітті: стратегічні підходи до мінімізації ядерної загрози», опублікованій у науковому періодичному виданні «Acta Securitatae Volynienses» [11]. Теоретичні аспекти впливу ядерних держав на архітектуру міжнародної безпеки розкрито в статті «Ядерні держави як фактор дестабілізації міжнародної безпеки: теоретичний дискурс і концептуальний аналіз», опублікованій у «Віснику Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна» (серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм») [12].

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Містить 86 сторінок

тексту, 3 рисунки, 3 таблиці. Список використаних джерел включає 82 найменування літератури, з них 50 електронних публікацій.

РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Ядерні держави як об'єкт міжнародно-політичних досліджень

Ядерні держави є одним із ключових об'єктів міжнародно-політичних досліджень. Питання володіння ядерною зброєю залишається дискусійним з огляду на потенційні загрози її можливого використання та, водночас, можливості стримування збройних конфліктів. Втім, ядерні держави не лише впливають на баланс сил у світі, а й можуть дестабілізувати міжнародну систему, здійснюючи гонку ядерних озброєнь, вдаючись до ядерного шантажу та блокування глобальних ініціатив з роззброєння.

Поняття «ядерна держава» охоплює як юридичні, так і політичні аспекти, що визначають її статус у міжнародній системі безпеки. Юридично цей термін закріплений у Договорі про нерозповсюдження ядерної зброї, який визнає ядерними лише п'ять держав – США, Росію, Китай, Францію та Велику Британію, що провели випробування ядерної зброї до 1 січня 1967 р. [1]. Проте існують і де-факто ядерні держави, такі як Індія, Пакистан, Ізраїль і КНДР, які не є учасниками даного договору або порушили його положення [9]. Політично статус ядерної держави надає країні стратегічну перевагу в міжнародних переговорах та впливає на її зовнішню політику, як це видно на прикладі Китаю, який поступово нарощує свій ядерний арсенал [40].

Дискусії щодо юридичного статусу ядерних держав загострилися після ухвалення Договору про заборону ядерної зброї у 2017 р., який Росія та США відмовилися підписати, аргументуючи це його несумісністю з реаліями міжнародної безпеки [27]. Саме відмова цих двох ядерних держав підтримати нові глобальні ініціативи підриває довіру до міжнародного права і фактично блокує формування єдиних правил, що є дестабілюючим фактором.

Водночас, наявність ядерного арсеналу не завжди гарантує державі абсолютну безпеку, що демонструє приклад України, яка, відмовившись від ядерної зброї

у 1994 р., зіштовхнулася з порушенням гарантій своєї безпеки [2]. Нестабільність міжнародного права в питанні ядерного стримування підтверджується й сучасною ядерною доктриною Росії, що допускає можливість превентивного застосування ядерної зброї [38]. Крім того, проблемою залишається нерівномірність володіння ядерним озброєнням: США та Росія володіють понад 90% світового ядерного арсеналу, у той час, як ядерний арсенал інших країн є значно меншим [9]. Політична ж воля щодо скорочення ядерного потенціалу залишається слабкою [25].

Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, ухвалений у 1968 р., є основою міжнародного режиму контролю над ядерною зброєю, визначаючи три ключові принципи: нерозповсюдження, роззброєння та мирне використання ядерної енергії [5]. Він зобов'язує держави-учасниці, що не мають ядерної зброї, не розробляти та не створювати її, а ядерні держави – не передавати технології її виробництва третім країнам [9]. Однак ефективність договору підривається відмовою Індії, Пакистану та Ізраїлю його підписувати, а також порушеннями з боку КНДР, яка в 2003 р. вийшла з договору та здійснила серію ядерних випробувань [23]. Попри це, даний договір ратифікувала значна частина держав світу – його підписала 191 країна [5].

Режим контролю за ракетними технологіями, започаткований у 1987 р., спрямований на обмеження виробництва та розповсюдження балістичних ракет, здатних нести ядерні боєзаряди [9]. Вищезазначений режим контролю був оформлений відповідним договором, який підписали 35 держав. Серед країн-підписантів – США, Росія, Франція та Велика Британія, які взяли на

себе зобов'язання не експортувати ракетні системи з дальністю дії понад 300 кілометрів [25]. Проте приєднання країн світу до даного договору залишається добровільним, що ускладнює ефективність його реалізації, оскільки Китай, Іран і Північна Корея не є його учасниками [40]. Відсутність універсального правового механізму, який би зобов'язував усі країни дотримуватися норм даного договору, створює загрозу подальшого розвитку ракетно-ядерних програм [9].

Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань, підписаний у 1996 р., покликаний припинити як підземні, так і наземні випробування ядерної зброї, що є важливим кроком до глобального роззброєння [35]. Попри це, договір не набув повної чинності, оскільки його не ратифікували такі держави, як США, Китай, Індія, Пакистан і Північна Корея [9]. Водночас більшість держав дотримуються його положень, що підтверджується зменшенням кількості ядерних випробувань після 1996 р. Виняток становить КНДР, яка здійснила серію випробувань у 2006–2017 рр. [23]. Крім того, міжнародна система моніторингу, створена в межах договору, забезпечує виявлення будь-яких ядерних вибухів у світі, що є важливим інструментом для запобігання порушенням [35].

Загалом, міжнародно-правові режими контролю над ядерною зброєю відіграють ключову роль у зниженні глобальної ядерної загрози, однак їх ефективність значною мірою залежить від політичної волі провідних держав [27]. Відмова деяких країн приєднуватись до цих угод, а також порушення їх положень свідчать про необхідність зміцнення механізмів контролю та посилення санкцій за недотримання міжнародних норм [38]. Зростаюча конкуренція між США, КНР і РФ у сфері стратегічних озброєнь створює додаткові виклики з точки зору реалізації заходів із нерозповсюдження ядерної зброї [40].

Розглядаючи теоретичну базу дослідження слід виділити кілька підходів, які застосовуються для комплексного вивчення обраної для дослідження теми.

Реалізм, як теоретичний підхід до аналізу ядерної політики держав, базується на тезі про те, що міжнародна система є анархічною, а держави керуються власними інтересами виживання та безпеки [23]. Ядерна зброя розглядається як ключовий елемент стримування, що дозволяє уникнути загрози нанесення удару через ризик взаємного знищення [9]. Ця логіка особливо простежується у стратегіях США та РФ, які зберігають значні ядерні арсенали, аргументуючи це необхідністю забезпечення стратегічного балансу сил [38]. У ситуації з Індією та Пакистаном також можна побачити приклад застосування реалістичного підходу в дії: обидві держави виправдовують збільшення своїх ядерних арсеналів необхідністю забезпечення власної безпеки [9]. Попри заклики до глобального роззброєння, реалістичний підхід передбачає, що ядерна зброя залишатиметься важливим інструментом міжнародної політики доти, доки держави відчуватимуть загрозу з боку інших акторів [25].

Ліберальний підхід пропонує альтернативний погляд на ядерну політику, наголошуючи на значенні міжнародних інститутів, дипломатії та співпраці у зниженні ядерних ризиків [27]. Прихильники ліберального підходу вважають, що міжнародні організації, такі як Організація Об'єднаних Націй та Міжнародне агентство з атомної енергії, можуть ефективно обмежувати розвиток ядерної зброї завдяки механізмам перевірки та санкцій [35]. Приклад відмови України, Південно-Африканської Республіки, Білорусі та Казахстану від ядерної зброї підтверджує можливість реалізації спільних безпекових механізмів без використання стратегії ядерного стримування [3]. Однак критики зазначають, що ліберальний підхід не враховує дії держав, які порушують міжнародні норми, таких як, наприклад, Північна Корея, яка

продовжує розвивати свою ядерну програму попри численні дипломатичні угоди [23].

Конструктивістський підхід наголошує на ролі ідей та соціальних норм у формуванні ядерної політики держав, що відрізняє його від реалістичного та ліберального підходів [25]. Відповідно до цієї теорії, ядерна зброя набуває значення не лише через її значний військовий потенціал, а й через сприйняття її ролі в міжнародних відносинах [27]. Наприклад, Франція та Велика Британія створили ядерну зброю значною мірою для підтримки свого статусу великих держав, тоді як Німеччина, Японія та Канада, маючи відповідні технологічні можливості, свідомо відмовились від її розробки через особливості внутрішньої політичної культури та відчуття провини за розв'язання Другої світової війни [9].

Прихильники конструктивістського підходу звертають увагу на зміну дискурсу щодо ядерної зброї, проявом чого є зростання підтримки Договору про заборону ядерної зброї серед держав, які раніше не приймали активної участі в питаннях роззброєння [27]. Цей підхід пояснює, чому деякі держави (наприклад Північна Корея та Іран) прагнуть реалізувати власні ядерні програми не лише для забезпечення безпеки політичних режимів, які перебувають при владі в цих країнах, але й з метою підвищення престижу на міжнародній арені [40].

Поєднання цих підходів дозволяє отримати цілісне уявлення про складність ядерної політики в сучасному світі [9]. Реалістичний підхід пояснює прагнення держав до володіння ядерною зброєю тим, що вона виступає ефективним засобом стримування та забезпечення безпеки, що підтверджується ядерними доктринами держав, які володіють ядерною зброєю [38]. Прихильники ліберального підходу наполягають на ефективності дії міжнародних договорів та режимів контролю, що сприятиме зменшенню кількості ядерних випробувань та обмеженню розповсюдження

ядерних технологій і матеріалів [2]. Конструктивістський підхід наголошує на значенні ідей та соціальних норм у формуванні ядерної політики, що пояснює різницю у поглядах різних країн на ядерну зброю [25]. Така багатовимірність підходів дозволяє краще зрозуміти динаміку міжнародної безпеки та перспективи подальшого розвитку ядерного порядку денного [27].

Варто зазначити, що обрана для дослідження тема знайшла широке висвітлення в науковій літературі. Її вивченню приділили увагу як вітчизняні, так і зарубіжні науковці та експерти.

Серед українських дослідників питання ядерних ризиків і трансформації режиму нерозповсюдження отримало ґрунтовне висвітлення у працях І. Максименко [13] та М. Скрипника [16]. У своїй статті І. Максименко аналізує ескалаційний ефект російських ядерних погроз у контексті війни проти України, зокрема звертаючи увагу на реакцію МАГАТЕ та Європейського Союзу. Дослідниця детально простежує, як російські заяви про можливість застосування ядерної зброї впливають на поведінку міжнародних організацій та формують атмосферу стратегічної невизначеності. Авторка робить висновок, що ядерний шантаж Кремля став інструментом інформаційно-психологічного тиску, спрямованого на обмеження дій партнерів України та підірив міжнародних гарантій безпеки. Як зазначає дослідниця така практика не лише послаблює інститути, які мають здійснювати контроль за нерозповсюдженням ядерної зброї, але й створює небезпечний прецедент для інших авторитарних режимів [13].

М. Скрипник досліджує еволюцію підходів США щодо проблеми нерозповсюдження ядерної зброї, ґрунтуючись на аналізі стратегічних документів та офіційних доктрин. Вчений наголошує, що американська ядерна політика в ХХІ ст. характеризується внутрішнім протиріччям: з одного боку, США декларують прихильність ідеї глобального роззброєння, а з іншого – модернізують власний ядерний арсенал. Це, на думку науковця,

породжує суперечливі інтерпретації серед союзників і суперників США, а також знижує довіру до міжнародних зобов'язань Сполучених Штатів. Дослідник підкреслює, що така стратегічна амбівалентність ускладнює реформування ДНЯЗ і створює додаткові виклики для держав, які прагнуть дотримуватись принципів нерозповсюдження зброї масового ураження [16].

Важливо також відзначити публікації О. Соколовської, К. Мануйлової та Х. Бехруза, які розкривають різні аспекти проблеми ядерної загрози. Так, О. Соколовська в своїй праці формулює висновок, що міжнародна система ядерного стримування та нерозповсюдження ядерної зброї поступово фрагментується через зростання геополітичної конкуренції, ослаблення довіри між державами та нерівномірне функціонування механізмів міжнародного контролю. Авторка звертає увагу на те, що сучасні військові, технології (зокрема, високоточні ракети, безпілотні системи), а також штучний інтелект фактично нівелюють традиційні моделі стримування, побудовані на передбачуваності поведінки держав. Дослідниця підкреслює, що сучасні загрози виходять за межі класичних міждержавних конфліктів та потребують оновлення правових і політичних механізмів глобальної безпеки [17].

Х. Бехруз і К. Мануйлова досліджують проблему ядерного тероризму як явища. Вони наголошують, що недержавні актори отримують доступ до матеріалів, технологій і інформації, потрібних для створення ядерних або радіологічних пристроїв, в тому числі й завдяки ослабленню державних інституцій у зонах конфліктів. Автори підкреслюють, що міжнародне право не має ефективних механізмів протидії таким загрозам, оскільки більшість угод і договорів орієнтовані на діяльність держав, а не терористичних організацій. У результаті формується «сіра зона», в якій потенційні загрози можуть розвиватись приховано [9].

Серед іноземних авторів ключовими для розуміння трансформації глобальної ядерної політики є праці А. Дебса та Н. Монтейро, а також М. Хансона. А. Дебс і Н. Монтейро у своїй монографії визначають стратегічні причини, що спонукають держави до створення або нарощування ядерного потенціалу. Вони доводять, що саме асиметрія сил (а не конфлікт як такий) є головним стимулом для країн розвивати ядерні програми. Це створює парадокс: з одного боку, зброя масового знищення може служити інструментом стримування, а з іншого – генерує нові джерела напруженості, які стають каталізатором гонки озброєнь. Дослідники також стверджують, що ядерні держави часто використовують свій статус для підвищення політичного впливу, що підсилює внутрішню та міжнародну конкуренцію, особливо в регіонах з нестабільною безпековою архітектурою [33].

М. Хансон акцентує увагу на символічній ролі ядерної зброї, розглядаючи її як ресурс формування престижу та статусу держави в міжнародній системі. Він зазначає, що для багатьох країн ядерна зброя стала не стільки військовим інструментом, скільки ознакою належності до «клубу великих держав». Це призводить до того, що роззброєння сприймається не як крок до миру, а як потенційна втрата впливу. Науковець підкреслює, що такий підхід ускладнює будь-які переговори щодо скорочення озброєнь та сприяє збереженню високого рівня недовіри між ключовими акторами [37].

Подальший розвиток наукових дискусій представлений у працях Е. Іффта, Д. Коплова, та П. Ікономоу, які аналізують правові та політичні аспекти сучасної системи контролю над ядерними озброєннями. Е. Іффт і Д. Коплов доводять, що Договір про заборону ядерної зброї містить низку міфів і неправильно інтерпретованих положень, які створюють ілюзію швидкого роззброєння. На їх думку, без механізмів примусу та перевірки цей документ залишається радше декларацією намірів, ніж реальним інструментом впливу на ядерні держави. Вони підкреслюють, що юридична

слабкість договору дозволяє країнам зберігати та модернізувати арсенали, залишаючись поза межами реальної відповідальності [38].

П. Ікономоу, аналізуючи поведінку ядерних держав у межах ДНЯЗ, звертає увагу на зростання недовіри між державами, що володіють ядерною зброєю та країнами, які не мають ядерної зброї. Він стверджує, що ядерні держави фактично уникають виконання зобов'язань щодо роззброєння, використовуючи міжнародне право вибірково. Це створює ситуацію, коли перспективи зміцнення режиму нерозповсюдження повністю залежать не від норм, а від політичної волі ядерних держав і їх здатності домовлятися між собою. Вчений робить висновок, що сучасна система функціонує на основі взаємного страху та стратегічної недовіри, що суттєво обмежує її ефективність у довгостроковій перспективі [39].

Таким чином, аналіз джерельної, теоретичної та наукової бази роботи дає підстави стверджувати, що вона є інформативною, повною, достовірною та цілком достатньою для розкриття теми нашого дослідження.

1.2 Понятійно-категоріальний апарат дослідження

Можливість застосування ядерної зброї залишається однією з ключових загроз стабільності для сучасної системи міжнародних відносин. Володіння ядерною зброєю надає державам не лише стратегічну перевагу, але й створює ризики виникнення глобального конфлікту. Незважаючи на міжнародні зусилля щодо контролю за нерозповсюдженням зброї масового ураження, деякі держави продовжують нарощувати свої ядерні арсенали, що підриває безпекову архітектуру світу.

«Ядерна держава», відповідно до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, – це країна, що здійснила випробування ядерної зброї до 1 січня 1967 р. До числа ядерних держав відносять США, Росію, Велику

Британію, Францію та Китай [16]. Водночас існують країни, які не є офіційно визнаними ядерними державами, проте мають ядерну зброю, зокрема Індія, Пакистан, Ізраїль та Північна Корея [29]. Незважаючи на те, що вони не приєдналися до участі в Договорі про нерозповсюдження ядерної зброї, вони зберігають ядерні арсенали і впливають на глобальну безпеку [21]. Неофіційний статус цих країн створює правові колізії та викликає занепокоєння щодо можливості неконтрольованого розповсюдження ядерних технологій [16].

Концепція ядерного стримування базується на ідеї запобігання війні шляхом загрози застосування ядерної зброї. Ця стратегія застосовувалась у період «холодної війни» між Сполученими Штатами Америки та Радянським Союзом [26]. У сучасній міжнародній політиці ця стратегія трансформувалась на багатополярну модель, де стримування відбувається не лише між двома наддержавами, а й серед регіональних ядерних країн, зокрема між Індією та Пакистаном [21]. Нарощування Росією та Китаєм своїх ядерних арсеналів свідчить про те, що ризики ескалації зростають, що робить необхідним удосконалення механізмів комунікації між ядерними державами [26].

«Ядерна ескалація» означає поступове або стрімке наростання напруженості у міжнародних відносинах із загрозою застосування ядерної зброї, що може виникати внаслідок конфліктів між державами, збоїв у системах контролю або помилкових сигналів [26]. Наприклад, під час Карибської кризи 1962 р. існував реальний ризик ядерного конфлікту через непорозуміння між Сполученими Штатами Америки та Радянським Союзом, що є одним із прикладів критичної ескалації [26]. Для запобігання розвитку таких сценаріїв були запроваджені відповідні механізми комунікації, зокрема гарячі лінії зв'язку між лідерами ядерних держав, дипломатичні консультації. Згодом розпочався переговорний процес, спрямований на впровадження

механізмів взаємного ядерного стримування та формування системи контролю за нерозповсюдженням ядерної зброї [33]. Проте сучасні кризи, такі як зростання напруженості навколо Тайваню та російсько-українська війна, демонструють, що загроза ескалації залишається актуальною [19].

Дестабілізація міжнародної системи проявляється в зміні балансу сил та порушенні міжнародно-правових норм що є загрозою глобальному порядку [12]. Одним із факторів такої дестабілізації є нарощування Китаєм свого ядерного арсеналу, що змінює стратегічний баланс в Азійсько-Тихоокеанському регіоні [19]. Крім того, випробування гіперзвукової зброї Росією та її погрози застосування ядерної зброї під час військових конфліктів підривають міжнародні механізми стримування [19]. Політична нестабільність у країнах, які мають ядерну зброю, як, наприклад, можливий внутрішній конфлікт у Пакистані, створює додаткові ризики неконтрольованого розповсюдження ядерних технологій [16].

Нерозповсюдження ядерної зброї залишається однією з основних цілей міжнародного співтовариства, що реалізується через укладання відповідних договорів та встановлення режимів контролю [33]. Однак ефективність практичної реалізації укладених договорів залежить від політичної волі держав та механізмів контролю, які не завжди є достатньо жорсткими [12]. Наприклад, незважаючи на санкції та дипломатичний тиск, Північна Корея продовжує розвивати свою ядерну програму, що свідчить про обмеженість дієвості міжнародних режимів [19].

Реалістичний підхід розглядає ядерну зброю в якості ключового фактору стримування, що запобігає глобальним конфліктам завдяки страху взаємного знищення [26]. Прикладом є стратегія ядерного паритету між Сполученими Штатами Америки та Радянським Союзом під час «холодної війни», який, попри загрозу конфронтації, забезпечив відносну стабільність міжнародної системи [26]. Збільшення ядерних арсеналів (зокрема, Китаєм), свідчить про

те, що на сучасному етапі доктрина стримування, яка базується на балансі сил, продовжує залишатись актуальною [19].

Однак ядерна зброя водночас є джерелом небезпеки, оскільки її наявність збільшує ймовірність випадкових або обмежених ударів, як це спостерігається в періоди загострення напруги між Індією та Пакистаном [21]. Залишаються високими також і ризики ядерного тероризму, оскільки нестабільні режими можуть втратити контроль над своїми арсеналами або передати технології недержавним акторам [3]. Таким чином, ядерне стримування з точки зору вчених, які дотримуються реалістичного підходу, є водночас гарантією і стабільності, і загрозою міжнародній безпеці [26].

Ліберальний підхід наголошує на важливості застосування дипломатичних засобів, укладання міжнародних угод та формування механізмів колективної безпеки з метою зниження ядерної загрози [33]. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї є основним механізмом, що обмежує її поширення та створює правові основи для контролю за існуючими арсеналами [33]. Важливу роль відіграють також двосторонні угоди, такі, як Новий договір про скорочення стратегічних наступальних озброєнь, підписаний між США та РФ, який спрямований на обмеження кількості ядерних боєзарядів [19].

Ліберальна модель надає першочергове значення підписанню багатосторонніх угод, що має сприяти координації між державами в сфері нерозповсюдження ядерної зброї [33]. Однак ефективність таких механізмів залежить від політичної волі держав, а вихід Сполучених Штатів Америки з Договору про ліквідацію ракет середньої та малої дальності у 2019 р. свідчить про складність підтримання довготривалих міжнародних угод [19].

Конструктивістський підхід наголошує на тому, що сприйняття ядерної загрози формується через ідеологічні наративи та історичний досвід окремих

держав [26]. Наприклад, для Ізраїлю володіння ядерною зброєю є не лише військовим інструментом, а й засобом гарантування існування держави в умовах постійних регіональних загроз [29]. Водночас Північна Корея використовує ядерну програму як засіб легітимації свого політичного режиму, позиціонуючи її як необхідну відповідь на кроки з боку Сполучених Штатів Америки [19]. Прихильники конструктивістського підходу також підкреслюють роль суспільного дискурсу, оскільки міжнародні ініціативи, такі як Ініціатива з ліквідації ядерної зброї, спрямовані на відмову від ядерного озброєння [33]. Зміна уявлень про ядерну зброю може впливати на рішення щодо її створення, як це сталося у Південній Африці, яка добровільно відмовилась від реалізації ядерної програми наприкінці 1980-х рр. [37].

Теорія «ядерного табу», запропонована Н. Тенно, пояснює, чому ядерна зброя не використовувалась після Другої світової війни навіть у випадках, коли це могло б забезпечити військову перевагу [26]. Дана теорія стверджує, що сформувався міжнародний нормативний бар'єр, який робить застосування ядерної зброї неприйнятним не лише з раціональних стратегічних міркувань, а й з моральних та політичних причин [26].

Т. Шеллінг, зі свого боку, розглядав ядерну зброю як засіб стримування, наголошуючи на її ролі у формуванні загрозливих сигналів, що мінімізують ризик реального застосування [26]. Критики цієї теорії зазначають, що «ядерне табу» не є абсолютним, оскільки деякі держави все ще розглядають можливість застосування ядерної зброї у відповідь на екзистенційні загрози. Прикладом цього є заяви керівництва Росії під час російсько-української війни [19]. Крім того, нестабільність міжнародної системи та збільшення ядерних арсеналів, особливо в Китаї та Індії, ставлять під сумнів ефективність дотримання цього табу в майбутньому [19]. У випадку регіональних конфліктів, наприклад між Індією та Пакистаном, військові

експерти все ж припускають можливість обмеженого застосування ядерної зброї, що свідчить про нестабільність нормативного обмеження її використання [21].

З початком XXI ст. концепція «ядерної безпеки» зазнала суттєвих трансформацій, що зумовлено як технологічними проривами, так і геополітичними змінами. Традиційне розуміння безпеки, яке зосереджувалось на балансі ядерних сил між провідними державами, поступово доповнилось проблемами, пов'язаними з нерозповсюдженням технологій подвійного призначення та протидії несанкціонованому доступу до ядерних матеріалів [33]. Крім того, загострення конфліктів між ядерними державами, зокрема між Індією та Китаєм, вимагає нових підходів до збереження стратегічної стабільності [21].

Особливе занепокоєння викликає модернізація арсеналів, що супроводжується розробкою гіперзвукових носіїв, які здатні змінити підходи до глобального стримування [19]. У світлі цих змін ключовим стає питання зниження ризиків ядерної ескалації шляхом використання нових технологій, включаючи кібербезпеку, яка може вплинути на системи раннього попередження [26]. Зокрема, зростає небезпека можливих кібероперацій, спрямованих на підлив систем командування та контролю за ядерними озброєннями, що ставить під сумнів ефективність традиційних стратегій ядерного стримування [33].

Гібридні загрози в XXI ст. сприяли зміні концепції ядерної безпеки та появі нових термінів, таких як «тактична ядерна зброя» та «ядерний тероризм» [3]. Тактична ядерна зброя, яка передбачає обмежене використання на полі бою, дедалі частіше розглядається як елемент військових стратегій держав, що прагнуть уникнути повномасштабного ядерного конфлікту [19].

Що стосується ядерного тероризму, то його ризики зросли через потенційну можливість доступу недержавних акторів до радіоактивних

матеріалів або технологій, що використовуються для створення т. зв. «брудних» бомб [3]. Наприклад, зростаюча нестабільність на Близькому Сході та діяльність радикальних екстремістських угруповань підвищують ймовірність використання таких засобів для політичного шантажу [29].

У зв'язку з цим міжнародні організації, такі як МАГАТЕ, активізують зусилля з контролю за використанням ядерних матеріалів та запроваджують нові механізми моніторингу, щоб запобігти потраплянню радіоактивних речовин до рук терористичних організацій [33]. Проте, незважаючи на заходи безпеки, ймовірність сценарію використання тактичної ядерної зброї або здійснення теракту із застосуванням ядерних матеріалів залишається актуальною загрозою для міжнародної безпеки [3].

Зміна характеру міжнародних відносин, поява нових загроз та розвиток військових технологій, зокрема й у ядерній сфері, зумовлюють необхідність адаптації категоріального апарату досліджень у сфері ядерної безпеки. Сучасні реалії вимагають уточнення таких понять, як «ядерне стримування», «стратегічна стабільність» та «ядерний конфлікт», оскільки їх традиційне визначення не враховує можливих ризиків, пов'язаних із появою нових технологій, видів озброєнь, та систем їх бойового застосування [19].

Також потребує розширення термінологічний апарат, що стосується нерозповсюдження ядерної зброї, зокрема, з урахуванням кіберзагроз та ризиків, пов'язаних із можливим розширенням кількості держав «ядерного клубу» [33]. У контексті політичних змін, таких як загострення конкуренції між Сполученими Штатами Америки та Китаєм, що супроводжується активним нарощуванням ядерних арсеналів, з'являється необхідність формування нових концепцій, які б враховували поліцентричний характер сучасної системи міжнародних відносин [19]. Крім того, актуалізується питання ролі регіональних акторів, таких як Туреччина чи Саудівська Аравія, які можуть розпочати реалізацію власних ядерних програм [29].

Дослідження проблеми забезпечення ядерної безпеки також має зосереджуватись на взаємодії між традиційними та новими ризиками, такими як посилення терористичних загроз та потенційна дестабілізація держав із ядерним потенціалом [3]. Важливо враховувати й перспективи відновлення Договору про ліквідацію ракет середньої та малої дальності або перегляд Договору про нерозповсюдження ядерної зброї з урахуванням нових викликів [12].

Адаптація категоріального апарату також має враховувати створення нових правових механізмів, здатних запобігати загрозам, пов'язаним із використанням тактичної ядерної зброї у регіональних конфліктах [26]. У цьому контексті важливу роль відіграє подальший розвиток міжнародного права. Зокрема, мова йде про посилення механізмів відповідальності за порушення режиму нерозповсюдження зброї масового ураження [3]. Розвиток технологій, політичні зміни та зростання нестабільності в світі вимагають комплексного підходу до визначення понять, пов'язаних із ядерною безпекою, що забезпечить точність експертних оцінок та ефективність використання заходів запобігання глобальним загрозам [33].

Таким чином, проблема забезпечення ядерної безпеки в ХХІ ст. зазнала суттєвої еволюції, що зумовлено як технологічними змінами, так і трансформацією системи міжнародних відносин. Поява нових загроз, таких як кібернетичні атаки на системи управління ядерним озброєнням, ризик терактів із використанням радіоактивних матеріалів та зростання ролі тактичної ядерної зброї, вимагає перегляду традиційних концепцій стримування і нерозповсюдження зброї масового ураження.

1.3 Ядерна зброя як фактор дестабілізації міжнародної безпеки

Ядерна зброя залишається одним із ключових факторів, що впливають на міжнародну безпеку, створюючи як механізми стримування, так і загрози

глобальній стабільності. Загроза її застосування, особливо в умовах сучасних геополітичних конфліктів, підриває міжнародні угоди та сприяє ескалації напруженості між державами. Важливу роль у цьому процесі відіграють як політика окремих ядерних держав, так і міжнародні організації, що відповідають за нерозповсюдження та контроль за ядерним озброєнням.

Ядерна зброя є важливим елементом як глобальної, так і регіональної безпеки, оскільки її наявність впливає на стратегічну стабільність та міжнародні відносини. Володіння ядерним арсеналом дає державам значні можливості для стримування потенційного суперника [8]. У той же час, ядерне стримування може перетворюватись на ядерний шантаж, як це демонструє політика Росії у контексті війни проти України, що супроводжується погрозами застосування ядерної зброї [13]. Такі заяви посилюють нестабільність та викликають занепокоєння міжнародної спільноти, зокрема Міжнародного агентства з атомної енергії та Європейського Союзу [4]. Досвід інших країн також свідчить про те, що навіть держава, яка прагне створити власну ядерну зброю, може переглянути своє рішення, як це сталося у випадку Швеції, яка відмовилась від реалізації відповідної програми через геополітичні, економічні та моральні аспекти [20].

На регіональному рівні наявність ядерної зброї визначає баланс сил та впливає на формування військових альянсів. Наприклад, історія створення ядерної зброї демонструє, що країни, які прагнули отримати власний ядерний арсенал, часто змінювали свої плани під тиском міжнародних договорів, таких як Договір про нерозповсюдження ядерної зброї [28]. Проте ефективність таких механізмів обмежена, адже деякі держави, зокрема, Північна Корея, проігнорували міжнародні зобов'язання та продовжили розвиток власної ядерної програми, що призвело до посилення напруженості в Азійсько-Тихоокеанському регіоні [23].

Ядерне стримування історично розглядалось як інструмент стабільності, оскільки страх перед взаємним знищенням змушував держави уникати прямих військових зіткнень, що підтверджує досвід «холодної війни» [23]. Проте в сучасних умовах ядерне стримування дедалі частіше перетворюється на дестабілізуючий фактор, що проявляється через загрози застосування ядерної зброї у політичному шантажі [13]. Росія активно використовує ядерну риторику під час війни проти України, що не лише підриває глобальну безпеку, а й зумовлює дискусії щодо перегляду ядерного статусу окремих держав [4]. Подібні тенденції спостерігаються і в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, де Північна Корея, володіючи ядерною зброєю, регулярно здійснює запуски балістичних ракет, провокуючи загострення напруженості з сусідніми державами [23].

Водночас, деякі країни, які розглядали можливість реалізації власної ядерної програми, відмовилися від цієї ідеї через міжнародний тиск а також економічні, політичні, екологічні, моральні причини, як це сталося у випадку Швеції та Південно-Африканської Республіки в ХХ ст. [20]. Проте навіть держави, що дотримуються принципів Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, не можуть гарантувати, що інші країни не розпочнуть або не відновлять свої ядерні програми [28]. Отже, ядерне стримування не є однозначно стабілізуючим фактором, адже воно не лише запобігає війнам, але й створює передумови для ескалації конфліктів та перегляду ядерного статусу окремих країн [35].

Гонка ядерних озброєнь залишається одним із ключових викликів для міжнародної безпеки, оскільки модернізація та нарощування ядерного потенціалу призводять до зростання напруженості між державами. Наприклад, Сполучене Королівство планує збільшити кількість своїх ядерних боеголовок, що є відходом від попередньої політики поступового скорочення ядерного арсеналу [31]. Подібні процеси спостерігаються і в Росії яка

розробляє нові стратегічні ядерні системи, зокрема гіперзвукові ракети «Авангард» та підводний безпілотний апарат «Посейдон», що викликає занепокоєння з боку Північноатлантичного альянсу [23]. Китай активно розширює свою ядерну тріаду, зокрема збільшуючи кількість шахтних пускових установок для міжконтинентальних балістичних ракет, що може змінити баланс сил у глобальній системі безпеки [28]. Ці тенденції свідчать про те, що сучасна гонка озброєнь не лише ускладнює перспективи ядерного роззброєння, а й підвищує ризики військових конфліктів із застосуванням стратегічної зброї [35].

Неофіційні ядерні держави розвивають свої ядерні програми поза межами міжнародних договорів та механізмів контролю. Північна Корея, яка провела перше ядерне випробування в 2006 р., продовжує активне нарощування свого ядерного потенціалу, регулярно здійснюючи запуски балістичних ракет та погрожуючи сусіднім державам [23]. Відсутність прозорості в ядерній стратегії цієї країни ускладнює оцінку реальних загроз, що підсилює нестабільність у регіоні Східної Азії [28]. Подібним чином, Ізраїль офіційно не підтверджує наявності ядерної зброї, проте, за оцінками експертів, його арсенал може становити від 80 до 90 боєзарядів [23]. Така позиція створює додаткові виклики для режиму нерозповсюдження ядерної зброї, оскільки відсутність чітких зобов'язань сприяє можливому розширенню кількості країн-учасниць «ядерного клубу».

Індія та Пакистан, які не є учасниками Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, також збільшують власні ядерні арсенали, що посилює напругу в Південній Азії. Індія здійснила перше ядерне випробування в 1974 р., Пакистан – у 1998 р. [23]. Відносини між цими країнами залишаються напруженими, оскільки вони ведуть суперечки щодо приналежності території Кашміру, а їх ядерні доктрини допускають можливість застосування ядерної зброї у разі ескалації конфлікту [28]. Окрім цього, обидві держави активно

вдосконалюють свої ядерні системи, зокрема розробляючи мобільні пускові установки для балістичних ракет, що ускладнює виявлення та контроль за їх арсеналами [35]. Така ситуація підвищує ризики непередбачуваного застосування ядерної зброї в регіоні з високим рівнем політичної та військової напруженості.

Окрім традиційних неофіційних ядерних держав, існує ризик появи нових ядерних гравців, особливо у нестабільних регіонах. Деякі країни Близького Сходу, зокрема Іран, розглядаються як країни, які активно розвивають свої ядерні програми [23]. Хоча Іран заперечує наміри створити ядерний арсенал, його ядерна програма викликає занепокоєння міжнародної спільноти, що призвело до численних санкцій та дипломатичних переговорів [8]. Сполучені Штати Америки та Європейський Союз вживають заходи, спрямовані на обмеження ядерної програми Ірану, проте неефективність санкцій та послаблення режиму контролю ускладнюють цей процес [4]. Ризик набуття ядерного статусу країнами, що мають нестабільні політичні режими, створює додаткові загрози для міжнародної безпеки.

Ще одним важливим питанням є загроза неконтрольованого розповсюдження ядерних технологій через нелегальні мережі постачання. Наприклад, у 2000-х рр. було виявлено, що пакистанський вчений Абдул Кадір Хан незаконно передавав ядерні технології Північній Кореї, Ірану та Лівії [23]. Такі випадки демонструють, що неядерні держави можуть отримати доступ до технологій створення зброї масового ураження шляхом використання тіньових механізмів [28].

Незаконний обіг ядерних матеріалів також залишається серйозною проблемою, оскільки міжнародні терористичні угруповання можуть намагатись отримати компоненти для створення так званої «брудної» бомби [35]. Оскільки контроль за ядерними матеріалами залежить від рівня

безпеки у конкретних державах, слабкість окремих режимів сприяє поширенню таких загроз.

Окрему небезпеку становить неконтрольоване використання новітніх технологій у сфері атомної енергетики. Новітні методи збагачення урану та мініатюризація ядерних боєголовок можуть сприяти швидкому нарощуванню арсеналів без належного міжнародного контролю [28]. Досвід Швеції, яка в ХХ ст. розглядала можливість створення ядерної зброї, але відмовилась від цього через геополітичні ризики, свідчить про те, що наявність технологічних можливостей не завжди веде до виробництва зброї [20]. Однак сучасна геополітична конкуренція створює умови, за яких технологічний розвиток може підштовхнути окремі країни до прихованого створення ядерної зброї [31]. Це вимагає посилення міжнародних механізмів контролю та співпраці між розвиненими державами у сфері нерозповсюдження.

Система міжнародного контролю за розповсюдженням ядерної зброї стикається з серйозними викликами через зміну стратегічного середовища та появу нових ризиків. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї залишається основним правовим інструментом запобігання поширенню ядерного озброєння, проте його ефективність знижується через невиконання окремими державами своїх зобов'язань [28]. Деякі ядерні держави модернізують свої арсенали, що стимулює інші країни розглядати можливість набуття ядерного статусу [35]. Зростання кількості регіональних конфліктів і використання ядерного шантажу у політиці збільшують імовірність подальшого розповсюдження ядерних технологій [13]. Це вимагає активізації зусиль міжнародної спільноти для зміцнення режиму нерозповсюдження ядерної зброї.

Терористичні угруповання прагнуть отримати доступ до ядерних матеріалів, що створює серйозну загрозу глобальній безпеці. Основним ризиком є можливість створення так званої «брудної» бомби, яка, хоча й не

має потужності ядерного вибуху, здатна поширювати радіоактивне забруднення на значній території [35]. За даними Міжнародного агентства з атомної енергії, з 1993 р. було зареєстровано понад 3000 інцидентів, пов'язаних із незаконним обігом ядерних матеріалів, включаючи їхню втрату, крадіжку та контрабанду [4]. Особливо небезпечним є те, що держави, де спостерігається політична нестабільність, можуть стати джерелом витоку ядерних технологій та матеріалів, що використовуватимуться в злочинних цілях [8]. Наприклад, у 2016 р. бельгійські спецслужби виявили, що терористи, відповідальні за теракти в Брюсселі, розглядали можливість нападу на ядерні об'єкти країни [35]. Це підтверджує, що навіть країни з ефективною системою безпеки не можуть повністю виключити ймовірність ядерного тероризму.

Потенційний сценарій використання ядерних матеріалів у злочинних цілях включає не лише їх застосування терористами, а й можливість кіберзагроз для ядерної інфраструктури. Сучасні технології дозволяють здійснювати кібератаки на ядерні об'єкти, що може призвести до аварій або витоку радіоактивних матеріалів [35]. Наприклад, кібератака вірусом Stuxnet у 2010 р. на іранський ядерний комплекс у Натанзі продемонструвала вразливість навіть добре захищених об'єктів [8]. Крім того, чорний ринок ядерних матеріалів залишається серйозною проблемою, оскільки держави не завжди здатні ефективно відстежувати всі джерела витоку [28].

Посилення міжнародного контролю, зокрема в межах програм нерозповсюдження та зміцнення фізичної безпеки ядерних об'єктів, є необхідним кроком для запобігання цим загрозам [35]. Однак, зростаюча активність терористичних організацій та їхній інтерес до отримання високотехнологічних систем озброєння зброї вимагають додаткових заходів з боку міжнародної спільноти в питаннях здійснення контролю за використанням ядерних матеріалів [8].

Отже, ядерна зброя є ключовим фактором глобальної та регіональної безпеки. У той же час, її роль у міжнародних відносинах залишається двозначною – як стабілізуючою, так і дестабілізуючою. З одного боку, ядерне стримування може запобігати масштабним війнам, але з іншого – гонка озброєнь та неконтрольоване розповсюдження ядерних технологій загрожують підвищенням військових конфліктів і тероризму. Проблеми, пов'язані з незаконним обігом ядерних матеріалів, підкреслюють важливість посилення міжнародного контролю та співпраці в питаннях забезпечення глобальної безпеки. Водночас сучасні виклики, такі як ядерний тероризм і кіберзагрози, вимагають вдосконалення міжнародних механізмів захисту від потенційних катастрофічних сценаріїв.

РОЗДІЛ 2. МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ ДЕСТАБІЛІЗАЦІЙНОМУ ВПЛИВУ ЯДЕРНИХ ДЕРЖАВ

2.1 Стратегії зменшення ядерної загрози на міжнародному рівні

Ядерна загроза залишається одним із ключових викликів для сучасного світу. Цей виклик безпосередньо стосується міжнародної стабільності та безпеки. Хоча світове співтовариство неодноразово декларувало наміри зменшити роль ядерної загрози, в ХХІ ст. спостерігається постійна модернізація ядерного озброєння та посилення залежності національної безпеки від ядерного стримування [30]. Особливо загострилась проблема після початку повномасштабного російського вторгнення на територію України в 2022 р., під час якої з боку Росії неодноразово лунали погрози застосування ядерної зброї [2]. Існуючі міжнародні договори щодо контролю над ядерними озброєннями часто порушуються. Традиційні моделі нерозповсюдження стикаються з новими викликами через появу та використання нових технологій.

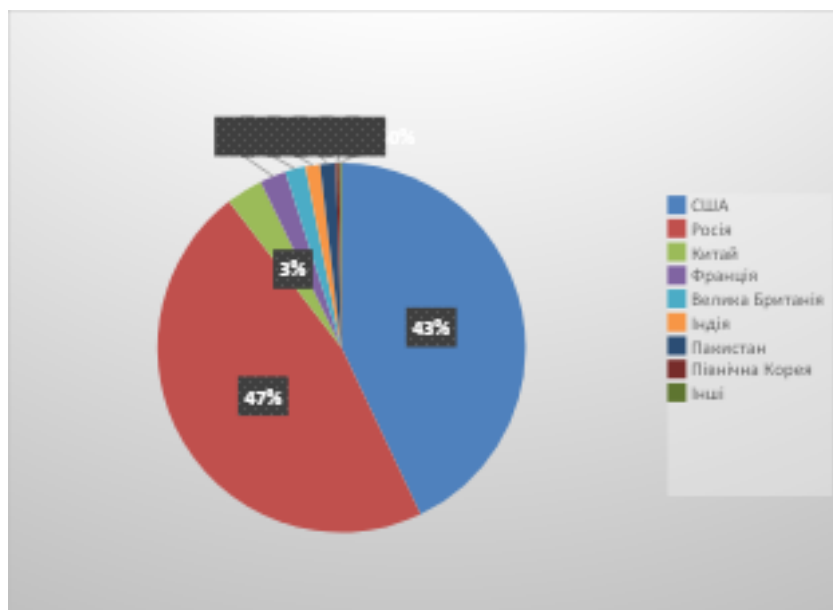

Рис. 2.1 Кількість ядерних боєзарядів, що є на озброєнні в арміях ядерних держав (станом на 2024 р.) [21].

У міжнародному контексті поняття ядерної загрози охоплює не лише ризик безпосереднього застосування ядерної зброї, але і потенціал її використання як інструменту політичного тиску, шантажу або демонстрації сили. Ядерна загроза може проявлятися як у формі відкритого застосування, так і через нарощування арсеналів, розміщення стратегічних ядерних сил або порушення режимів контролю. Така загроза має транснаціональний характер, адже нанесення навіть обмеженого ядерного удару матиме глобальні наслідки для екологічної системи, економіки та гуманітарної сфери [23]. До того ж, ядерна загроза може виходити не лише від держав, але й від недержавних акторів, зокрема, терористичних угруповань [7].

Проблема ускладнюється наявністю так званого «ядерного клубу» – обмеженого кола держав, що володіють ядерною зброєю, та тих країн, які прагнуть її створити [13]. У міжнародному праві ядерна загроза розглядається крізь призму заборон щодо розповсюдження, випробування та застосування ядерної зброї, закріплених у відповідних конвенціях і договорах [22]. Водночас міжнародна спільнота постає перед необхідністю оновлення правових механізмів стримування, що відповідали б сучасним реаліям.

Ключовим елементом глобальної стратегії протидії ядерній загрозі є Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), підписаний 1 липня 1968 р. [1]. Цей договір встановлює три основні зобов'язання: не передавати ядерну зброю, не прагнути її створити, а також сприяти мирному використанню ядерної енергії. Учасниками ДНЯЗ є понад 190 країн. Україна приєдналась до ДНЯЗ у 1994 р., відмовившись від третього за потужністю ядерного арсеналу в світі в обмін на гарантії безпеки, закріплені у Будапештському меморандумі [2].

Проте події 2014 та 2022 рр. продемонстрували неспроможність цього документу гарантувати захист держав, які добровільно відмовились від

володіння ядерної зброї. Це поставило під сумнів ефективність механізмів ДНЯЗ у випадках порушення зобов'язань його учасниками. З іншого боку, договір залишається правовою основою для протидії розповсюдженню ядерної зброї, зокрема в контексті ядерних програм Північної Кореї та Ірану [18].

Важливу роль у стримуванні реалізації ядерних програм відіграє Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ), ухвалений у 1996 р. [25]. Цей договір забороняє будь-які ядерні випробування, включаючи підземні, атмосферні та підводні, з метою унеможливлення вдосконалення ядерних озброєнь. Хоча договір не набрав чинності через непідписання його низкою ключових держав, зокрема Сполученими Штатами, Ізраїлем, Індією, Пакистаном, Китаєм та КНДР, він все ж виконує стримуючу функцію. Україна є учасником ДВЗЯВ та активно підтримує його імплементацію в рамках систем міжнародного моніторингу [3].

Договір також передбачає створення глобальної мережі сейсмічних, гідроакустичних та інфразвукових станцій для фіксації порушень, пов'язаних із заборонаю виробництва ядерної зброї [27]. Затягування з ратифікацією цього документа підриває загальний режим довіри та відповідальності серед ядерних держав.

Іншим важливим елементом глобальної архітектури контролю є нові договори про скорочення стратегічних наступальних озброєнь, зокрема Новий СТАРТ, підписаний між США та Росією в 2010 р. [11]. Він обмежував кількість розгорнутих ядерних боєзарядів до 1 550 одиниць, а також передбачав жорстку систему взаємних інспекцій. Договір вважався останнім діючим інструментом контролю за ядерними арсеналами двох найбільших ядерних держав. У 2023 р. Росія призупинила свою участь у Новому СТАРТі, що викликало занепокоєння міжнародної спільноти щодо можливого відновлення гонки озброєнь [17]. США заявили про намір дотримуватися

обмежень. У той же час, без взаємного моніторингу ефективність дотримання обмежень знижується. У разі остаточного припинення дії Нового СТАРТу світ залишиться без жодного чинного договору щодо обмеження стратегічних озброєнь [21]. Це створює ризик непередбачуваного зростання арсеналів, що посилює глобальну нестабільність.

Таблиця 2.1

**Динаміка кількості ядерних боєзарядів у світі
(за період з 1945 по 2024 рр.)**

Рік	Кількість ядерних боєзарядів (тис. одиниць)	Коментар
1945	0.002 (2 боєголовки)	Перші випробування, Хіросіма
1950	1	Початок нарощування арсеналів
1960	15	Активне розгортання арсеналів
1970	25	Збільшення ядерних арсеналів у період «холодної війни»
1980	45	Загострення протистояння
1986	70	Максимальна кількість ядерних арсеналів
1991	45	Початок роззброєння (розпад СРСР)
2000	30	Скорочення арсеналів
2010	22	Підписання договорів (СНО)
2020	13	Подальше зменшення арсеналів
2024	12.5	Сучасний рівень

Складено автором за джерелом: [19].

Історично політика ядерного стримування базувалась на концепції взаємного гарантованого знищення, відповідно до якої жодна зі сторін не може використовувати ядерну зброю першою без ризику знищення у відповідь [19]. Така логіка мала певну стабілізуючу функцію в часи «холодної війни», коли встановився баланс сил між США та СРСР. Проте в сучасному багатополлярному світі ефективність ядерного стримування як механізму запобігання конфліктам знижується. Зокрема, збільшення кількості країн, на озброєнні яких є ядерна зброя, наприклад, таких як Північна Корея, ставить

під сумнів раціональність та передбачуваність держав «ядерного клубу» [15]. Крім того, політика стримування не враховує ризики технічних збоїв, людського фактору або кібератак на системи управління ядерною зброєю [27]. При цьому держави, що володіють ядерною зброєю, продовжують витратити кошти на її модернізацію, замість поступового роззброєння [30]. Це створює ілюзію безпеки, яка насправді лише підвищує рівень загрози.

Попри те, що ядерне стримування нібито запобігає глобальним війнам, воно одночасно утримує світ у стані постійної напруги. Політика «ядерної парасольки», яку практикують держави НАТО, несе в собі потенційний ризик втягування у конфлікти третіх країн, особливо у випадку провокацій або помилкових оцінок загроз. У багатьох випадках ядерне стримування не забезпечує реального захисту, а лише виступає інструментом політичного тиску або демонстрації сили [20].

Слід зазначити, що в міжнародному праві немає чіткої заборони на володіння ядерною зброєю, що створює правову прогалину, яка дозволяє країнам виправдовувати її збереження та розширення. Більше того, наявність ядерної зброї у держав, які нехтують міжнародним правом, посилює глобальні ризики [22].

Альтернативою стримуванню має стати посилення режиму нерозповсюдження, підвищення прозорості ядерних програм та поступове виключення питання про можливе використання ядерної зброї з національних військових доктрин. Лише комплексна система правових зобов'язань, моніторингу та довіри може забезпечити довготривале зниження ядерної загрози. Однак реалізація такої стратегії вимагає політичної волі та глобального консенсусу, що поки залишається недосяжним.

У відповідь на обмежену ефективність діючих нині договорів у сфері нерозповсюдження ядерної зброї були започатковані нові глобальні ініціативи, покликані посилити практичний контроль за виконанням

зобов'язань. Однією з таких ініціатив є Глобальне партнерство проти розповсюдження зброї масового знищення, започатковане у 2002 р. країнами Великої вісімки (G8) [27]. Метою партнерства є запобігання потрапляння ядерних матеріалів та технологій до рук терористичних угруповань або недержавних суб'єктів. До цієї ініціативи наразі приєднались понад 30 країн, які координують зусилля в сфері знищення залишків радянської ядерної інфраструктури, охорони ядерних об'єктів та навчання персоналу. Значну частину програм було реалізовано в Україні, зокрема у вигляді технічної допомоги, спрямованої на підвищення фізичного захисту ядерних об'єктів після 2014 р. [14]. Фінансування проектів у межах даного партнерства здійснюється на добровільних засадах, що дозволяє адаптувати програми до конкретних ризиків та регіональних потреб.

Окрім ядерної сфери, ініціатива охоплює також біологічні та хімічні загрози. Координація діяльності відбувається через щорічні зустрічі високого рівня та технічні робочі групи. Попри обмежені юридичні повноваження Глобальне партнерство відіграє важливу роль у запобіганні ядерному тероризму. Його діяльність демонструє ефективність міжурядового співробітництва поза межами формальних договорів [28].

Ініціатива безпеки щодо нерозповсюдження (Proliferation Security Initiative, PSI), започаткована Сполученими Штатами Америки в 2003 р., є ще одним прикладом інноваційного підходу до боротьби з поширенням ядерної зброї. PSI ґрунтується на принципі добровільної співпраці держав у питаннях перехоплення незаконних поставок зброї масового знищення, її компонентів або засобів доставки [27]. На відміну від класичних договорів, PSI не є юридично обов'язковим, але дозволяє швидко реагувати на порушення. Більше ніж 100 країн підтримують цю ініціативу, беручи участь у спільних навчаннях, обміні розвідувальними даними та координації дій на морі, в повітрі та на суходолі. Прикладом ефективності даної ініціативи стало

перехоплення вантажу з ядерними компонентами Північної Кореї у 2009 р. [19].

PSI також слугує інструментом тиску на держави, які намагаються уникнути міжнародного контролю за використанням ядерних матеріалів. За підтримки Ради Безпеки ООН ініціатива частково інтегрується у загальну архітектуру нерозповсюдження ядерної зброї. Важливою є роль PSI у стримуванні недержавних акторів від торгівлі ядерними матеріалами на чорному ринку. Участь України у PSI підтверджує її прагнення бути активним гравцем у системі міжнародної ядерної безпеки [14]. Попри відсутність офіційного статуту, PSI залишається ефективним механізмом оперативної протидії спробам поширення ядерної зброї.

Суттєву роль у протидії ядерним загрозам відіграють також програми, орієнтовані на підвищення фізичної захищеності ядерних матеріалів і об'єктів. Зокрема, Міжнародне агентство з атомної енергії реалізує проекти, спрямовані на зміцнення систем захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз на ядерних об'єктах [14]. Україна ухвалила власні нормативні акти, спрямовані на приведення національних систем захисту у відповідність до міжнародних стандартів, зокрема загальні положення, які стосуються захищеності ядерних установок і матеріалів [4].

У 2024 р. було оновлено положення, що регулюють захист від проникнення, кібератак та несанкціонованого доступу до джерел іонізуючого випромінювання. Ініціативи, подібні до ICSANT (Міжнародної конвенції про боротьбу з актами ядерного тероризму), сприяють уніфікації кримінального законодавства щодо незаконного використання ядерних матеріалів [28]. Участь у цих заходах вимагає від держав не лише законодавчої адаптації, а й постійного оновлення технологій виявлення та протидії ядерним загрозам. Інформаційний обмін і навчання персоналу є невід'ємною частиною таких програм. Зміцнення архітектури безпеки відбувається також через

проведення міжнародних форумів і моделювання кризових ситуацій. Реалізація цих ініціатив дозволяє забезпечити комплексний підхід до проблеми ядерної безпеки. Попри те, що участь у цих ініціативах не є обов'язковою, їх практична реалізація часто виявляється дієвішою за класичні дипломатичні угоди.

Сучасні виклики в сфері ядерної безпеки доповнюються появою нових технологій, які підривають ефективність існуючих режимів контролю. Одним із таких викликів є розвиток гіперзвукової зброї, що здатна долати наявні системи протиракетної оборони, роблячи традиційне стримування менш ефективним [30]. Крім того, вдосконалення безпілотних літальних апаратів та потенційна можливість використання штучного інтелекту у системах управління ядерною зброєю підвищують ризики автоматичного або помилкового запуску. Кібератаки на ядерні об'єкти, які раніше здавалися малоімовірними, вже перетворились на реальну загрозу – прикладом цього є вірус Stuxnet, який уразив ядерну програму Ірану. Сучасні технології також ускладнюють верифікацію виконання міжнародних зобов'язань через можливість прихованого збагачення урану в компактних установках [19].

Вказані фактори змушують переосмислювати поняття «контрольованого стримування» та переглядати існуючі механізми інспекцій та моніторингу. Традиційні договори не враховували таких викликів, тому потребують термінового оновлення відповідно до вимог нової технологічної реальності. Водночас, розвиток технологій відкриває і нові можливості, зокрема в сфері дистанційного виявлення ядерних матеріалів і кіберзахисту об'єктів. Завдання полягає в тому, щоб не допустити появу загрози завдяки превентивним технологічним рішенням.

Окрему небезпеку становлять нестабільні політичні режими, що володіють або прагнуть створити ядерну зброю. Найяскравішим прикладом є Північна Корея, яка не лише вийшла з Договору про нерозповсюдження, але

й провела низку ядерних випробувань, порушуючи резолюції Ради Безпеки ООН [13]. Уряд цієї країни демонструє готовність використовувати ядерний потенціал як інструмент для політичного шантажу з метою отримання економічних або безпекових поступок.

Іран, хоч офіційно і не створив ядерної зброї, продовжує накопичення збагаченого урану в обсягах, що перевищують ліміти, встановлені Спільним всеосяжним планом дій [18]. Існує ризик того, що політична нестабільність або радикалізація політичного режиму, який перебуває при владі в цій країні, можуть призвести до швидкої трансформації мирної ядерної програми у військову.

В країнах з високим рівнем корупції і слабким контролем над армією існує ймовірність передачі ядерних технологій третім сторонам або терористичним організаціям. Така ситуація ускладнює верифікацію та реагування з боку міжнародної спільноти. Вирішення цієї проблеми потребує не лише санкційного тиску, а й роботи з усунення внутрішньої нестабільності в цих країнах. Посилення міжнародного контролю над експортом ядерних матеріалів та технологій також є критично важливим для зменшення цих ризиків.

Додаткову загрозу становить зростаюче політичне суперництво між державами, що мають найбільші арсенали ядерної зброї. Це підриває механізми довіри та співпраці у сфері ядерної безпеки. Напруження між Сполученими Штатами, Росією та Китаєм унеможлиблює досягнення нових багатосторонніх домовленостей про скорочення стратегічних озброєнь [26]. Замість колективних дій відбувається повернення до логіки блокового протистояння та гонки озброєнь. Розрив дипломатичних контактів, відмова від інспекцій і зниження прозорості у питаннях контролю лише поглиблюють кризу взаємної довіри [17]. При цьому, окремі держави використовують свою

ядерну політику як інструмент зміцнення регіонального впливу. Зокрема, Китай прагне посилити свої позиції в Азійсько-Тихоокеанському регіоні [29].

Умови нової «холодної війни» не лише ускладнюють ядерне стримування, але й роблять його менш керованим. Існує небезпека, що інші держави, відчуючи ослаблення міжнародних механізмів ядерного стримування та нерозповсюдження ядерної зброї можуть також прийняти рішення про створення власної ядерної зброї. Це загрожує руйнуванням засадничих принципів системи безпеки, сформованої після Другої світової війни. Повернення до багатосторонньої дипломатії є необхідною умовою стабілізації ситуації, однак сьогодні такі перспективи залишаються примарними.

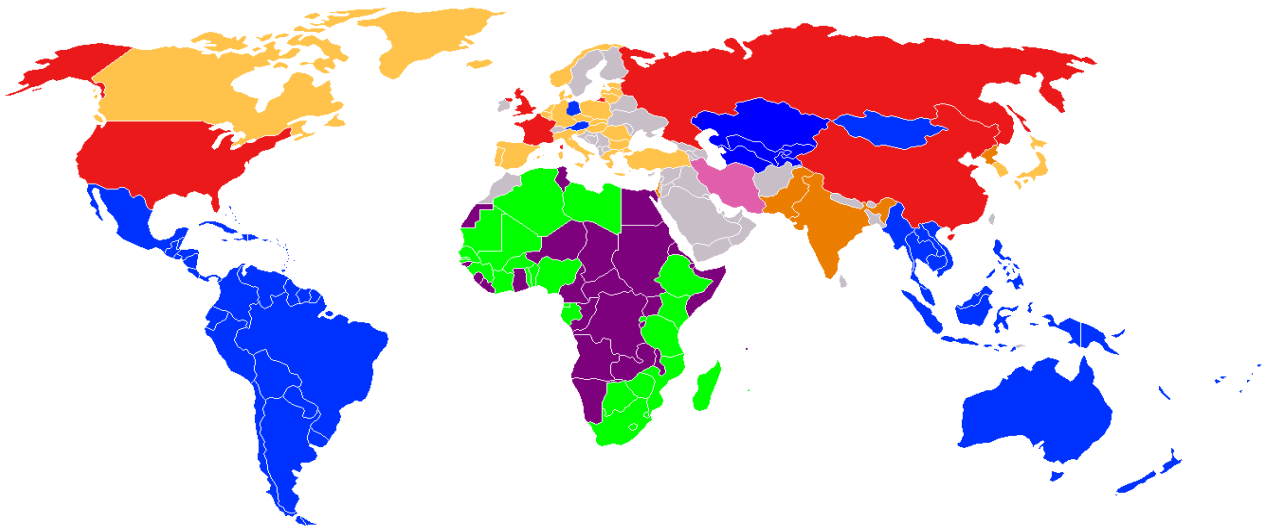
Отже, формування ефективної міжнародної системи ядерного стримування та нерозповсюдження ядерної зброї є надзвичайно складним і багатовимірним завданням, яке вимагає поєднання правових, політичних, технічних і дипломатичних зусиль. Незважаючи на наявність розвиненої системи договорів і ініціатив, ефективність багатьох з них обмежується відсутністю універсальності, політичної волі та контролю за виконанням. Нові виклики у вигляді технологій подвійного призначення, існування нестабільних політичних режимів та загострення міжнародного суперництва ставлять під загрозу навіть існуючі досягнення.

В цьому контексті важливими є застосування інноваційних підходів до процесу забезпечення ядерної безпеки, а також впровадження превентивних систем виявлення порушень та активізація багатостороннього діалогу. Ефективне функціонування системи контролю за нерозповсюдженням зброї масового ураження можливе лише за умов неухильного дотримання зобов'язань усіма учасниками. Майбутнє міжнародної стабільності багато в чому залежатиме від здатності світової спільноти діяти консолідовано і

системно. Відновлення довіри, транспарентність та технічний прогрес повинні стати фундаментом нової архітектури безпеки.

2.2 Особливості здійснення політики нерозповсюдження ядерної зброї: регіональний вимір

Питання регулювання ядерної зброї на регіональному рівні постає як важливий інструмент зміцнення безпеки у світі, що перебуває в умовах нестабільного міжнародного порядку. Регіональні підходи дозволяють враховувати політичні, культурні та безпекові особливості конкретних географічних просторів. Створення без'ядерних зон стало відповіддю на потребу країн, які не мають ядерної зброї, з метою гарантувати їх безпеку. Створення таких зон передбачено відповідними договорами і мають міжнародно-правове визнання. Їх функціонування дозволяє знизити ризики конфліктів в конкретних регіонах. Регіональні ініціативи стали доповненням до глобального режиму нерозповсюдження, зокрема до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р. [1].

Карта світу з кольоровим позначенням статусу без'ядерних зон. Станом на травень 2007 року:

- 5 держав ядерного клубу
- Інші країни, які мають ядерну зброю
- Держави, які знаходяться в альянсі з державами, які мають ядерну зброю
- Держави-члени угоди про без'ядерні зони, де угода набрала чинності
- Держави-члени угоди про без'ядерні зони, в яких вона було ратифіковано, але не набрала чинності
- Держави, які підписали, але не ратифікували угоду про без'ядерні зони (угода не набрала чинності)
- Держави, підозрювані в розробці ядерної зброї

Рис.2.2 Карта світу з кольоровим позначенням без'ядерних зон
(станом на 2025 р.) [5].

Першим прикладом успішного регіонального регулювання ядерного озброєння став Договір Тлателолко, підписаний у 1967 р. країнами Латинської Америки. Цей документ передбачав повну заборону виробництва, придбання, випробування і розміщення ядерної зброї на території країн-учасниць даного договору [22]. Важливим елементом договору є система перевірок і гарантій з боку Міжнародного агентства з атомної енергії, що забезпечує прозорість та контроль за дотриманням зобов'язань. Договір охоплює 33 держави регіону та слугує прикладом комплексного підходу до ядерного роззброєння. У рамках цього договору також підписано два додаткові протоколи, які зобов'язують ядерні держави не застосовувати ядерну зброю проти країн-учасниць цієї угоди. Згодом положення договору Тлателолко стали зразком для інших схожих регіональних ініціатив, зокрема, в Африці та Південно-Східній Азії [22].

Важливим документом у цьому відношенні став Договір Пеліндаба, що передбачав створення без'ядерної зони на африканському континенті. Він був підписаний у 1996 р. та набув чинності в 2009 р. До договору приєдналися 54 африканські країни [22]. Договір передбачав заборону на розміщення, виробництво та зберігання ядерної зброї, а також обов'язкову ратифікацію додаткового протоколу до Угоди про гарантії з Міжнародним агентством з атомної енергії.

Однією з особливостей Договору Пеліндаба стало зобов'язання держав-учасниць запобігати розміщенню ядерної зброї на своїй території навіть у випадках розташування іноземних військових баз. Також документ передбачав заборону на викиди радіоактивних матеріалів в океан та навмисне пошкодження ядерних об'єктів. Країни, що не мають ядерної зброї, отримали від ядерних держав запевнення у незастосуванні ядерної зброї проти них.

Незважаючи на значні безпекові виклики в регіоні, зокрема пов'язані з нестабільністю в Сахельському поясі, Договір Пеліндаба зберігає свою актуальність [14]. На сучасному етапі країни Африки демонструють прагнення зберігати без'ядерний статус Африканського континенту навіть в умовах зовнішнього тиску та внутрішніх криз.

Схожа регіональна ініціатива була реалізована також і в Південно-Східній Азії. Договір Бангкоку був підписаний у 1995 р. і охоплює 10 країн АСЕАН. Він спрямований на встановлення в Південно-Східній Азії зони, вільної від ядерної зброї. Документ передбачає заборону на розробку, придбання, зберігання, випробування та розміщення ядерної зброї. Додатково учасники зобов'язуються не надавати свою територію для розміщення ядерних озброєнь третіх держав. Забороняється також випробування ядерної зброї на території країн Південно-Східної Азії. Важливо, що договір вимагає дотримання екологічних стандартів і забороняє викиди радіоактивних речовин у територіальні води.

Поряд із гарантіями безпеки країни Південно-Східної Азії просувають ініціативи з мирного використання ядерної енергії під контролем Міжнародного агентства з атомної енергії [14]. Попри складну регіональну геополітичну ситуацію, зокрема на тлі зростаючого впливу Китайської Народної Республіки, Договір Бангкоку виконує стабілізуючу функцію. Проблемою залишається відсутність приєднання до протоколу ключових ядерних держав, зокрема Сполучених Штатів Америки та Китаю [19].

Океанія стала ще одним регіоном, країни якої змогли успішно врегулювати проблему, пов'язану із нерозповсюдженням ядерної зброї. В 1985 р. 13 острівних держав, розташованих на території Тихого океану, підписали Договір Раротонга. В межах даного договору країни-підписанти зобов'язались не створювати, не випробовувати та не розміщувати ядерну зброю на своїй території. Окрім традиційних положень, документ містить

заборону на викиди радіоактивних відходів в океан, що є особливо важливим для екосистем регіону [14]. Також договір встановлює механізми моніторингу та перевірки, зокрема через співпрацю з Міжнародним агентством з атомної енергії.

Протоколи до договору передбачають юридичне зобов'язання ядерних держав поважати статус регіону як без'ядерної зони. Незважаючи на історичну присутність у регіоні таких ядерних держав, як Сполучені Штати Америки та Франція, учасники договору змогли досягти високого рівня захисту своїх інтересів. Важливою є й екологічна складова договору Раротонга. Пізніше на базі даного договору були підписані й інші регіональні угоди.

Ще одним напрямом регіоналізації ядерного врегулювання стало прагнення до без'ядерного статусу на Близькому Сході, хоча ця ініціатива наразі залишається на рівні пропозицій. Дискусії щодо створення без'ядерної зони тривають з 1974 р., коли Єгипет та Іран подали відповідну резолюцію до Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй.

Низка країн регіону, включаючи Туреччину, активно виступають за створення подібної зони як крок до деескалації напруги на Близькому Сході. Ідея Близькосхідної без'ядерної зони залишається важливою навіть за відсутності реальних результатів. У той же час, відсутність довіри між учасниками, існуючі між ними суперечності та конфлікти значно ускладнюють досягнення компромісу [9].

Бар'єром на шляху реалізації цієї ініціативи є невизначений ядерний статус Ізраїлю, який офіційно не визнає наявність у себе ядерної зброї, але, за різними оцінками, має до 90 ядерних боєзарядів [13]. Водночас деякі арабські держави вимагають від Ізраїлю приєднання до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї як умови створення без'ядерної зони.

Особливе занепокоєння в даному контексті викликає також і ядерна програма Ірану. В цілому Тегеран підтримує ідею запровадження на території Близького Сходу без'ядерної зони. Водночас, Іран демонструє прагнення приєднатись до держав «ядерного клубу».

Слід зазначити, що у випадку Ірану прикладом регіонального врегулювання стала Спільна всеосяжна програма дій (СППД), укладена в 2015 р. між Іраном та групою, до складу якої входили шість держав (постійні члени Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй та Німеччина). Метою документу стало обмеження ядерної програми Ірану в обмін на послаблення міжнародних санкцій. Іран погодився обмежити збагачення урану до рівня 3,67%, зменшити кількість центрифуг та допустити спостерігачів Міжнародного агентства з атомної енергії на всі ядерні об'єкти. В обмін на це міжнародне співтовариство зобов'язалось поступово знімати економічні обмеження, накладені на Іран.

Втім, у 2018 р. Сполучені Штати Америки в односторонньому порядку вийшли з угоди, що спричинило відновлення ядерної активності Ірану [9]. Дана ситуація засвідчила, що навіть комплексні регіональні угоди можуть бути зруйновані внаслідок зміни політичного курсу окремих держав. Іран повернувся до збагачення урану, що викликає занепокоєння в Ізраїлі, Саудівській Аравії та в цілому на міжнародному рівні. Переговори щодо відновлення СВПД ведуться з перемінним успіхом, демонструючи крихкість регіональних механізмів у разі відсутності стабільної підтримки ядерних держав.

Іншим прикладом невдалого регіонального регулювання є ситуація з Корейською Народно-Демократичною Республікою. Північна Корея приєдналась до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї у 1985 р., але вже в 2003 р. офіційно оголосила про вихід з нього [1]. Після цього країна здійснила низку ядерних випробувань, попри санкції Ради Безпеки

Організації Об'єднаних Націй. Механізм шестисторонніх переговорів за участі Південної Кореї, Японії, Китаю, США та Росії виявився неефективним, оскільки Пхеньян неодноразово порушував домовленості.

В 2017 р. КНДР провела потужне ядерне випробування, а в 2023 р. заявила про завершення розробки тактичної ядерної зброї. Регіональна безпека в Східній Азії значно ускладнилась, а сусідні країни, зокрема Японія та Південна Корея, почали активніше співпрацювати зі Сполученими Штатами Америки в оборонній сфері [13]. Підтримка КНДР з боку Китайської Народної Республіки ускладнює дипломатичний тиск і посилює ядерну конфронтацію. У цьому випадку регіональні зусилля не дали результату через політичну ізоляцію країни, її закритість та слабку ефективність застосування санкційних механізмів.

Контрастом ситуації з Північною Кореєю є досвід Лівії, яка добровільно відмовилась від програми створення зброї масового знищення в 2003 р. Після багаторічних переговорів із західними державами, уряд М. Каддафі погодився надати інформацію про реалізацію ядерної програми і допустити міжнародних інспекторів на всі ядерні об'єкти. У відповідь Лівія була викреслена з переліку країн-спонсорів тероризму і почала відновлювати дипломатичні та економічні зв'язки із Заходом [19]. Проте події «арабської весни» 2011 р., інтервенція НАТО та загибель М. Каддафі підірвали довіру до подібних угод. Деякі країни з авторитарними режимами, зокрема Північна Корея, наводять приклад Лівії як аргумент на користь збереження ядерної зброї для самозахисту. Приклад Лівії ілюструє, наскільки важливо поєднувати регіональні домовленості з довгостроковими міжнародними гарантіями. Її досвід став засторогою для країн, що розглядають роззброєння як шлях до політичної інтеграції.

Роль регіональних безпекових альянсів, таких як Організація Північноатлантичного договору, є значною в питаннях ядерного регулювання,

зокрема, в окремих частинах світу. НАТО офіційно є альянсом ядерних держав, оскільки три країни НАТО – Сполучені Штати Америки, Франція та Сполучене Королівство – володіють ядерною зброєю. Деякі країни Альянсу, зокрема Німеччина, Бельгія, Італія та Нідерланди, розміщують на своїй території американську тактичну ядерну зброю в межах програми спільного використання [13].

Така стратегія стримування є основною складовою концепції колективної безпеки НАТО. З іншого боку, це піддається критиці з боку держав, які прагнуть повної денуклеаризації Європи. Так, Росія виправдовує зосередження ядерних боеголовок на своїх західних кордонах необхідністю здійснювати політику, спрямовану на стримування Північноатлантичного альянсу. В цьому контексті регіональна безпека нерідко перетворюється на інструмент протистояння між блоками. Це ускладнює створення без'ядерних зон у Європі. Водночас, слід зазначити той факт, що в межах НАТО діють механізми контролю та прозорості, які забезпечують певний рівень стабільності [19].

Інша ситуація склалась в Організації Договору про колективну безпеку. Її основою є російський ядерний потенціал, в той час, як інші країни – такі як Білорусь, Казахстан, Вірменія, Таджикистан та Киргизстан – не мають власної ядерної зброї. Москва зберігає виняткове право на прийняття рішень щодо її застосування, а решта країн є радше бенефіціарами гарантій безпеки, ніж рівноправними партнерами. У 2023 р. було зафіксовано розміщення тактичної ядерної зброї на території Білорусі, що викликало хвилю міжнародної критики [17]. Незважаючи на спільні заяви про недопущення ядерної війни, реальні кроки ОДКБ часто суперечать принципам контролю. Це обмежує можливості для створення без'ядерних зон на пострадянському просторі. Водночас, відсутність прозорості та доступу міжнародних спостерігачів посилює недовіру до російської ядерної політики.

Міждержавний діалог відіграє важливу роль у формуванні ефективних регіональних механізмів контролю за процесом створення, переміщення та розповсюдження ядерної зброї. Прикладом є взаємодія між Аргентиною та Бразилією, які після десятиліть суперництва створили спільне агентство для взаємного контролю ядерних програм. Створення та діяльність Агентства з контролю за ядерними матеріалами (АВАСС) є прикладом успішної двосторонньої співпраці. Обидві країни відмовились від ядерної зброї і зосередились на мирному використанні атомної енергії. Завдяки цьому вдалось уникнути небезпечної ескалації в регіоні, навіть у періоди політичної нестабільності. Інші регіони могли б наслідувати цей приклад.

Подібні механізми взаємної довіри існують у Скандинавському регіоні, де країни мають спільні зобов'язання з нерозповсюдження ядерної зброї. Швеція, Норвегія та Фінляндія активно співпрацюють у сфері безпеки, зокрема шляхом обміну інформацією та співпраці в науково-технічній сфері [14]. Їх підхід ґрунтується на прозорості, дотриманні стандартів Міжнародного агентства з атомної енергії та високій політичній відповідальності. Відсутність збройних конфліктів і високий рівень політичної культури дозволили уникнути гонки озброєнь у регіоні. Такий досвід демонструє, що довіра між сусідами може виступати надійною основою для стабільного регіонального контролю. Проте для застосування такого підходу в інших регіонах необхідні інституційні передумови та політична воля.

Перешкоди ефективному регіональному контролю за нерозповсюдженням ядерної зброї часто пов'язані з конфліктами та суперництвом між державами. У Південній Азії, де Індія та Пакистан мають ядерну зброю, численні прикордонні конфлікти не дозволили реалізувати ідею створення без'ядерної зони. Напруження в регіоні періодично загострюється після інцидентів у Кашмірі. В обох країнах розвиваються

програми ядерного стримування, які перебувають поза міжнародним контролем.

Той факт, що обидві держави не приєднались до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї суттєво ускладнює і можливості для залучення Індії та Пакистану до глобальних ініціатив [1]. Це створює ситуацію, коли досягнення регіональних домовленостей фактично є неможливими. Застосування санкцій та використання дипломатичних механізмів має обмежений ефект у регіонах із тривалими конфліктами, зокрема, в Південній Азії. В таких умовах регіональне ядерне регулювання залишається радше декларативною метою.

Ще одним фактором, який ускладнює здійснення політики ядерного роззброєння та нерозповсюдження ядерної зброї є нестача політичної волі всередині країн, що перебувають у стратегічно важливих регіонах. Часто держави, які офіційно виступають за ядерне роззброєння, вкладають значні кошти в модернізацію своєї військово-ядерної інфраструктури [30]. Прикладом є Китайська Народна Республіка, яка підтримує ідею створення без'ядерної зони на Близькому Сході, але одночасно збільшує власний ядерний потенціал.

Деякі країни використовують риторику щодо необхідності роззброєння як інструмент дипломатичного тиску, не маючи наміру змінювати власну політику. Це особливо помітно під час міжнародних форумів, де держави декларують позиції, що суперечать їх реальній політиці. Така поведінка унеможлиблює побудову узгоджених підходів. Без реальної політичної волі та відчуття відповідальності регіональні угоди залишатимуться паперовими деклараціями. Недовіра між країнами зростає в умовах відсутності послідовності в діях політичних лідерів.

Таким чином, політика нерозповсюдження ядерної зброї на регіональному рівні залежить від поєднання політичної волі, стабільності,

історичних передумов та міжнародної підтримки. Успішні приклади створення без'ядерних зон демонструють, що регіональні ініціативи здатні зміцнювати глобальний режим безпеки.

Водночас приклад Ірану, Північної Кореї чи країн Південної Азії свідчить про те, що без довіри та чітких механізмів реалізації укладені домовленості матимуть короткостроковий ефект. Міждержавний діалог залишається найбільш сталим засобом запобігання конфліктам. Однак відсутність зобов'язань на вищому рівні та застосування подвійних стандартів можуть суттєво гальмувати прогрес реалізації досягнутих домовленостей. Справжнє регулювання потребує узгоджених дій, поваги до міжнародного права та політичної волі.

2.3 Роль та місце міжнародних організацій у зниженні загрози ядерного протистояння

Міжнародні організації відіграють важливу роль у зниженні загрози ядерного протистояння, забезпечуючи контроль, координацію та правове регулювання в сфері нерозповсюдження ядерної зброї. Їх діяльність охоплює перевірку виконання міжнародних угод, моніторинг діяльності держав у сфері використання атомної енергії та розроблення політичних механізмів ядерного стримування. Завдяки їх діяльності вдалось сформувати глобальну архітектуру ядерної безпеки, яка об'єднує країни з різними стратегічними інтересами.

Під егідою міжнародних інституцій укладаються багатосторонні договори, проводяться верифікаційні інспекції та здійснюється обмін інформацією під час виникнення кризових ситуацій. Зниження ризику ядерного конфлікту неможливе без участі потужних міжурядових структур, здатних забезпечити виконання зобов'язань на міжнародному рівні. Найбільш впливовими інституціями у цій сфері є Міжнародне агентство з атомної

енергії, Організація Договору про всеохоплюючу заборону ядерних випробувань та Організація Об'єднаних Націй.

Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) було засноване в 1957 р. як структура, уповноважена забезпечувати контроль за тим, щоб ядерна енергія використовувалась виключно в мирних цілях. Організація здійснює перевірки ядерних об'єктів, моніторинг обладнання та контроль за розповсюдженням ядерних матеріалів та їх зберіганням. Основною правовою діяльністю МАГАТЕ є Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968 р., який передбачає обов'язкове співробітництво держав з Міжнародним агентством з атомної енергії щодо контролю за використанням ядерних матеріалів [1]. Міжнародне агентство з атомної енергії здійснює понад 2000 інспекцій щорічно, включно з візитами, метою яких є перевірка стану реального виконання державами вимог ДНЯЗ [14].

Особливою була роль агентства у верифікації іранської ядерної програми в межах Спільного всеосяжного плану дій 2015 р. Попри вихід Сполучених Штатів Америки з цієї угоди в 2018 р., Міжнародне агентство з атомної енергії продовжило здійснювати спостереження, фіксуючи порушення з боку Ірану [11]. МАГАТЕ також забезпечує технологічну підтримку країн, які починають розвивати свої ядерні програми, забезпечуючи дотримання стандартів безпеки. В Україні Міжнародне агентство з атомної енергії здійснює інспекції Запорізької атомної електростанції, яка перебуває під російською окупацією [14]. Агентство неодноразово наголошувало на небезпеці військових дій поблизу атомних об'єктів та закликала сторони до утримання від атак [14].

Організація з Договору про всеохоплюючу заборону ядерних випробувань виконує спостереження за дотриманням ключових норм міжнародного права щодо нерозповсюдження засобів масового ураження. Хоча Договір про всеохоплюючу заборону ядерних випробувань 1996 р. ще

не набрав чинності через відсутність ратифікації окремими державами, його фактичне виконання вже здійснюється [3].

Система спостережень даної Організації включає 300 станцій, розташованих у різних регіонах світу. Ці станції фіксують сейсмічні, інфразвукові, гідроакустичні та радіонуклідні сигнали. В 2017 р. система зафіксувала вибух, пов'язаний із шостим ядерним випробуванням КНДР [3]. Одним із структурних підрозділів Організації є Центр збору даних у Відні, який цілодобово аналізує вхідну інформацію.

Слід зазначити, що система спостережень виконує не лише функцію верифікації, але й попереджає про будь-які спроби порушення. Зокрема, про отримані результати Організація оперативно інформує ООН та Раду Безпеки. Організація постійно веде переговори з лідерами держав, проводить конференції та тематичні форуми з метою підвищення обізнаності про небезпеку ядерних випробувань [11]. Важливою є політична та дипломатична робота Організації, зокрема, в питаннях просування ратифікації Договору про всеохоплюючу заборону ядерних випробувань країнами, які досі цього не зробили. Серед таких держав залишаються Китай, Сполучені Штати Америки, Індія, Іран, Ізраїль, КНДР, Пакистан та Єгипет [3].

Незважаючи на технічну досконалість моніторингової системи, політичні перепони залишаються головними перешкодами для повноцінного запуску юридичних механізмів договору. У той же час, слід зазначити, що дані Організації застосовуються не лише в політичних, а й у наукових цілях – наприклад, для дослідження землетрусів або вивержень вулканів. Це підвищує рівень довіри до системи забезпечення діяльності Організації та демонструє її універсальну корисність у глобальному масштабі.

Центральну роль у формуванні міжнародної політики в сфері ядерної безпеки, виконує Організація Об'єднаних Націй. Ключові інституції ООН – Рада Безпеки та Генеральна Асамблея – відіграють важливе значення в

процесі ухвалення рішень, що стосуються питань міжнародної ядерної політики. Рада Безпеки ухвалює обов'язкові до виконання рішення щодо застосування санкцій проти держав, які порушують ядерне законодавство, як це було у випадку з КНДР та Іраном. У 2006, 2009 та 2013 роках були запроваджені жорсткі обмеження щодо Північної Кореї після її ядерних випробувань [11]. У відповідь на виявлені порушення з боку Ірану також були ухвалені резолюції з вимогою припинення збагачення урану. Хоча Рада Безпеки має право застосовувати силу згідно з розділом VII Статуту ООН, на практиці перевага надається санкційним механізмам, економічному тиску та дипломатії [23].

Таблиця 2.2

Міжнародні організації та їх діяльність у сфері забезпечення ядерної безпеки

Організація	Основна функція	Приклади діяльності
МАГАТЕ (ІАЕА)	Контроль за дотриманням норм ядерної безпеки, верифікація	Інспекції в Ірані, місія на ЗАЕС в Україні, технічна підтримка держав-учасниць
ООН (Генеральна Асамблея, Рада Безпеки)	Міжнародна політична платформа, запровадження санкцій	Резолюції щодо КНДР, Ірану, створення Комісії з роззброєння, Конференція з ДНЯЗ
ОДВЗЯІ (СТВТО)	Моніторинг ядерних випробувань, технічна верифікація	Глобальна мережа з більш ніж 300 станцій спостереження з метою виявлення ядерних випробувань
ICAN (International Campaign to Abolish Nuclear Weapons)	Адвокація повної заборони ядерної зброї	Організація кампанії на підтримку Договору про заборону ядерної зброї
SIPRI (Стокгольмський інститут дослідження миру)	Незалежна аналітика, збір даних, експертна оцінка	Публікація щорічника SIPRI про кількісний склад ядерних арсеналів, тенденції роззброєння, бази даних
Geneva Academy / Harvard Law / Yale University	Академічна експертиза, правовий аналіз ядерного регулювання	Аналітичні звіти про дотримання норм міжнародного права щодо ядерної зброї
UATOM (Український ядерний портал)	Надання експертних оцінок	Інформаційна підтримка, участь у міжнародних платформах, аналіз загроз для України

Створена автором за джерелом: [8].

Генеральна Асамблея ООН схвалює важливі декларації та ініціативи. Серед них – Резолюція про досягнення без'ядерного світу, яка ухвалюється щорічно більшістю країн. У 2017 р. на її основі було укладено Договір про заборону ядерної зброї [21]. Попри те, що ядерні держави не підтримали укладання даного договору, його підписання демонструє політичну волю більшості країн світу до зниження ядерної загрози [21].

ООН також координує діяльність спеціалізованих установ, які працюють у сфері ядерної безпеки, зокрема Міжнародного агентства з атомної енергії, Програми розвитку ООН та Управління з питань роззброєння. У 2005 р. під

егідою ООН був ухвалений Міжнародний конвенційний документ про боротьбу з ядерним тероризмом, який доповнив наявну договірну систему [7]. Організація також активно бере участь у врегулюванні конфліктів, що мають потенційну загрозу ядерної ескалації, наприклад, російсько-української війни.

У 2022–2024 рр. Генеральний секретар ООН неодноразово виступав із заявами про неприпустимість використання ядерної зброї або загроз її застосування [12]. Генеральна Асамблея ухвалює резолюції, які закликають до припинення нарощування ядерних арсеналів і дотримання норм міжнародного права. Крім того, ООН пропонує механізми забезпечення безпеки на ядерних об'єктах в умовах ведення бойових дій [4]. Така багаторівнева взаємодія між структурами Організації Об'єднаних Націй свідчить про її важливу роль у системі глобального управління ядерною безпекою.

Організація Об'єднаних Націй сприяє укладенню та імплементації міжнародних договорів, які створюють правову основу в питаннях ядерного контролю. Найважливішим із них залишається Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, учасниками якого є майже всі країни світу [1]. Кожні п'ять років ООН проводить конференції, присвячені виконанню умов дії Договору, під час яких аналізується його виконання та пропонуються нові механізми реалізації. Попри складнощі в досягненні консенсусу, ці оглядові конференції залишаються єдиною платформою, де ядерні та без'ядерні держави ведуть діалог [11]. Генеральна Асамблея також підтримує створення зон, вільних від ядерної зброї, зокрема в Латинській Америці, Африці, Південно-Східній Азії та Центральній Азії. Це є доказом підтримки ООН концепції децентралізованого підходу до зниження ядерної загрози. Така політика доповнює зусилля інших міжнародних структур і здійснює внесок у формування комплексної системи глобальної безпеки.

Важливу роль у формуванні глобального режиму ядерної безпеки відіграють неурядові організації, які виконують функції моніторингу, адвокації, надають експертні оцінки та здійснюють інформування громадськості.

Серед найбільш впливових варто виокремити Міжнародну кампанію за заборону ядерної зброї (ICAN), яка в 2017 р. отримала Нобелівську премію миру за просування Договору про заборону ядерної зброї [21]. Організація провела масштабні кампанії в понад 100 країнах, залучаючи до обговорення теми ядерної загрози політиків, експертів, науковців та представників громадськості. ICAN активно співпрацює з урядами без'ядерних країн, надаючи їм аналітичну підтримку в процесі підписання та ратифікації договору [21]. Неурядові організації також контролюють прозорість державної політики, публікуючи звіти щодо витрат на ядерну зброю, зокрема, щорічні доповіді «Don't Bank on the Bomb» [3]. Вони здійснюють вплив на ті держави, які уникають надають недостатньо інформації про свої ядерні арсенали. Такі ініціативи стають альтернативним каналом контролю і посилюють дію офіційних міжнародних механізмів.

Аналітичні центри та наукові інститути також виконують важливу роль у прогнозуванні ядерних ризиків, розробці сценаріїв розвитку подій та формуванні політичних рекомендацій. Брукінгський інститут, Центр стратегічних та міжнародних досліджень (CSIS) у США, Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру (SIPRI) в Швеції є провідними установами, що формують експертний порядок денний у цій сфері [12]. Наприклад, SIPRI щорічно публікує глобальний огляд ситуації в сфері ядерних озброєнь [12].

Завдяки науковим інституціям формується загальнодоступна база даних, щодо наявних ядерних озброєнь та їх потужностей. Університетські дослідницькі групи, зокрема Гарвардський проєкт з управління атомною

енергією, здійснюють підготовку експертів з ядерної проблематики та розробляють моделі ядерного стримування, що враховуються під час міждержавних переговорів. Їх внесок критично важливий у період, коли офіційні переговори заходять у глухий кут або зведені до мінімуму [12].

Окрему роль відіграє Група ядерних постачальників (NSG), яка хоча і є міжурядовою структурою, проте значною мірою спирається на дані неурядових аналітичних організацій. Ця група координує політику експорту ядерних технологій, запобігаючи їх потраплянню до країн, які не дотримуються стандартів нерозповсюдження. На думку багатьох дослідників ефективність NSG значно підвищується завдяки співпраці з приватними дослідницькими структурами, які забезпечують моніторинг ринків, аналіз торговельних потоків і надають відкриту інформацію про потенційні ризики [12]. Наприклад, у 2018 р. саме дані, оприлюднені експертами, дозволили виявити спроби Пакистану обійти міжнародні обмеження поставок ядерних матеріалів через треті країни. Це дозволило вжити заходи і попередити незаконний трансфер матеріалів.

Співпраця неурядового сектора з урядовими структурами є доказом ефективного поєднання формального та неформального контролю. Така взаємодія підсилює ефективність режиму нерозповсюдження і забезпечує гнучкість існуючої системи безпеки. З огляду на швидкість змін у сфері технологій (зокрема, ядерних), цей напрям діяльності стає дедалі важливішим.

Неурядові організації також впливають на формування міжнародного гуманітарного порядку денного у сфері ядерної безпеки. Прикладом є кампанії, які досліджують наслідки можливого використання ядерної зброї. Серед них – «Humanitarian Impact of Nuclear Weapons». Завдяки її діяльності була забезпечена політична підтримка Договору про заборону ядерної зброї серед країн, які не мають ядерної зброї. Роль гуманітарних організацій

полягає також у просуванні етики ядерного роззброєння, яка базується на засадах міжнародного права і дотримання прав людини. Саме завдяки цьому вдалось зробити неприйнятним публічне виправдання застосування ядерної зброї [21].

Попри зусилля міжнародних організацій, ефективність контролю за ядерною зброєю залишається обмеженою через політичні суперечності між провідними ядерними державами. Наприклад, США і Росія фактично призупинили діалог після початку повномасштабного російського вторгнення в Україну в 2022 р. [12]. У лютому 2023 р. Москва заявила про призупинення участі в Договорі про СНО-III, чим поставила під загрозу чинний механізм контролю за нерозповсюдженням стратегічних видів озброєння [11]. Китай, у свою чергу, відмовляється від участі в тристоронніх переговорах, аргументуючи це тим, що КНР має меншу кількість ядерних боєзарядів [12]. Такі розбіжності блокують спроби створити універсальні стандарти і нові багатосторонні домовленості. Навіть в межах ООН деякі резолюції щодо ядерного роззброєння блокуються постійними членами Ради Безпеки. Відсутність єдності серед ядерних держав знижує довіру до глобальних механізмів контролю. Це робить міжнародну систему вразливою і стимулює гонку озброєнь.

Ще однією проблемою є хронічна нестача фінансування діяльності місій міжнародних організацій. Наприклад, Міжнародне агентство з атомної енергії неодноразово зверталось до донорів з проханням про додаткові внески для забезпечення діяльності своїх місій в Україні та Ірані [14]. Через дефіцит ресурсів виникають затримки у проведенні інспекцій, недостатнім є оснащення технічних засобів, з'являються труднощі з утриманням кваліфікованого персоналу. Обмеження бюджету ускладнює оперативність реагування на кризові ситуації, зокрема, такі, як інциденти на атомних об'єктах у зонах бойових дій. Організації часто залежать від добровільних

внесків, обсяги яких нерідко залежать від політичного фактору. Це ставить під загрозу незалежність їх діяльності і відкриває шлях до політичного впливу з боку держав-донорів. У той же час без належної матеріальної бази міжнародні структури не можуть ефективно функціонувати.

Політизація діяльності міжнародних організацій є третім фактором, що знижує ефективність їх функціонування. Часто держави використовують структури, наприклад таку, як Рада Безпеки ООН, для просування власного порядку денного. Наприклад, у 2022 р. Росія скликала спеціальне засідання Ради Безпеки з необґрунтованими звинуваченнями проти України щодо розробки біологічної зброї [12]. Це призводить до підриву довіри до інституцій, які повинні залишатись нейтральними.

Крім того, під час ухвалення рішень велике значення має право вето, яке постійні члени Ради використовують для блокування тих санкцій чи резолюцій, які суперечать їх інтересам. Така практика створює відчуття безкарності у деяких країн і нівелює загальносвітові норми права. Вплив великих держав на діяльність Міжнародного агентства з атомної енергії або Організації з Договору про всеохоплюючу заборону ядерних випробувань також перешкоджає оперативному реагуванню на порушення. У довгостроковій перспективі політизація може призвести до розпаду всієї архітектури ядерної безпеки.

Таким чином, міжнародні організації залишаються важливими елементами архітектури глобальної ядерної безпеки, забезпечуючи перевірку, контроль, політичну координацію та просвітницьку діяльність. Їх внесок дозволяє сформувати ефективні механізми ядерного стримування. Разом з тим, їх діяльність стикається з низкою викликів, зокрема політизацією, дефіцитом фінансових ресурсів та відсутністю консенсусу між ключовими акторами.

Неурядові організації та наукові інституції відіграють роль каталізаторів змін у сфері контролю за нерозповсюдженням ядерної зброї та ядерних матеріалів, необхідних для її створення. Без зусиль цих структур глобальна безпека залишалася б вразливою та малоефективною.

Всі перелічені механізми мають бути доповнені новими ініціативами, здатними враховувати сучасні реалії. Збереження та зміцнення міжнародної системи ядерного контролю потребує політичної волі, здійснення реформ і залучення широкого кола учасників. Лише у синергії держав, міжнародних та громадських структур можлива реальна деескалація ядерних загроз.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ЗМІЦНЕННЯ ГЛОБАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ЯК ЧИННИК ПРОТИДІЇ ЯДЕРНИМ ЗАГРОЗАМ

3.1 Проблема контролю за ядерним озброєнням в ХХІ ст.

Система контролю за ядерним озброєнням, що формувалася після Другої світової війни, протягом десятиліть розглядалась як один із головних елементів забезпечення глобальної безпеки. Вона спиралась на укладання міжнародних угод, покликаних обмежити гонку озброєнь і знизити ризик ядерної війни. Однак сучасні реалії свідчать про те, що ці механізми мають суттєві недоліки та не завжди відповідають динамічним викликам міжнародної безпеки. Проблема ускладнюється тим, що низка ключових договорів або була денонсована, або фактично втратила свою дієвість у результаті політичних рішень держав, які їх підписали. Сучасні тенденції свідчать про зростання ядерних арсеналів, модернізацію систем доставки та використання ядерної зброї як інструменту політичного тиску. Це створює ситуацію, коли формальна наявність договорів не гарантує реального контролю над процесами ядерного озброєння [74].

Одним із найбільших недоліків є невиконання або вихід окремих держав із міжнародних договорів. Прикладом є позиція КНДР, яка в 2003 р. оголосила про свій вихід з Договору про нерозповсюдження ядерної зброї, після чого продовжила реалізацію власної ядерної програми та здійснила низку ядерних випробувань, попри тиск з боку Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй [65]. Подібні кроки підривають довіру до всієї системи нерозповсюдження зброї масового ураження та створює небезпечний прецедент. Негативним прикладом стала і відмова США у 2019 р. від участі в Договорі про ліквідацію ракет середньої і малої дальності. Такі дії демонструють, що міжнародні договори залишаються вразливими до політичних змін та залежать від стратегічних інтересів окремих держав.

Таблиця 3.1

Основні міжнародні договори в сфері контролю над ядерними озброєннями

№	Назва договору	Рік підписання / набуття чинності	Учасники	Основні положення	Стан на 2024 рік
1	Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ)	1968 / 1970	191 держава	Заборона передачі ядерної зброї, право на використання атомної енергії в мирних цілях	Чинний, але Ізраїль, Індія, Пакистан та КНДР не приєдналися до даного договору
2	Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, космосі та під водою	1963	США, СРСР, Велика Британія та понад 100 держав	Заборона наземних, космічних і підводних випробувань ядерної зброї	Чинний, але не охоплює підземні випробування
3	Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ)	1996 (ще не набрав чинності)	187 держав підписали, 178 ратифікували	Повна заборона будь-яких ядерних випробувань	Не набрав чинності через відсутність ратифікації з боку 8 держав (зокрема, США, Індії, КНР, Пакистану)
4	Договір про ліквідацію ракет середньої та малої дальності (РСМД)	1987	США і СРСР	Ліквідація ракет дальністю 500–5500 км	Припинив дію в 2019 р. після виходу США та Росії
5	Договір про обмеження стратегічних озброєнь (СНО I, СНО-II, СНО-III)	1991, 1993, 2010	США і РФ	Обмеження кількості ядерних боезарядів і носіїв	СНО-III діє до 2026 р., але виконання умов даного договору ускладнене
6	Договір про заборону ядерної зброї (ДЗЯЗ)	2017 / 2021	93 підписали, 70 ратифікували	Повна заборона виробництва, зберігання і застосування ядерної зброї	Чинний, але жодна ядерна держава не приєдналась

Складено за джерелом: [26].

Ще однією серйозною проблемою є обмеженість інструментів перевірки та моніторингу виконання підписаних угод. Система інспекцій, яка застосовується Міжнародним агентством з атомної енергії, обмежена як у своїх повноваженнях, так і в доступі до секретних об'єктів, розташованих на території країн, що володіють ядерною зброєю. Часто держави надають лише часткову або відфільтровану інформацію щодо реальних масштабів своїх ядерних арсеналів. За даними Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру, в 2024 р. у світі налічувалось понад 12 100 ядерних боезарядів, з яких близько 3 900 перебували у стані постійної готовності до застосування [71]. Водночас, відсутність можливостей для перевірок робить такі дані приблизними, а сама система моніторингу не дозволяє забезпечити абсолютну прозорість. Така ситуація стимулює взаємну недовіру та провокує нові етапи гонки озброєнь [68].

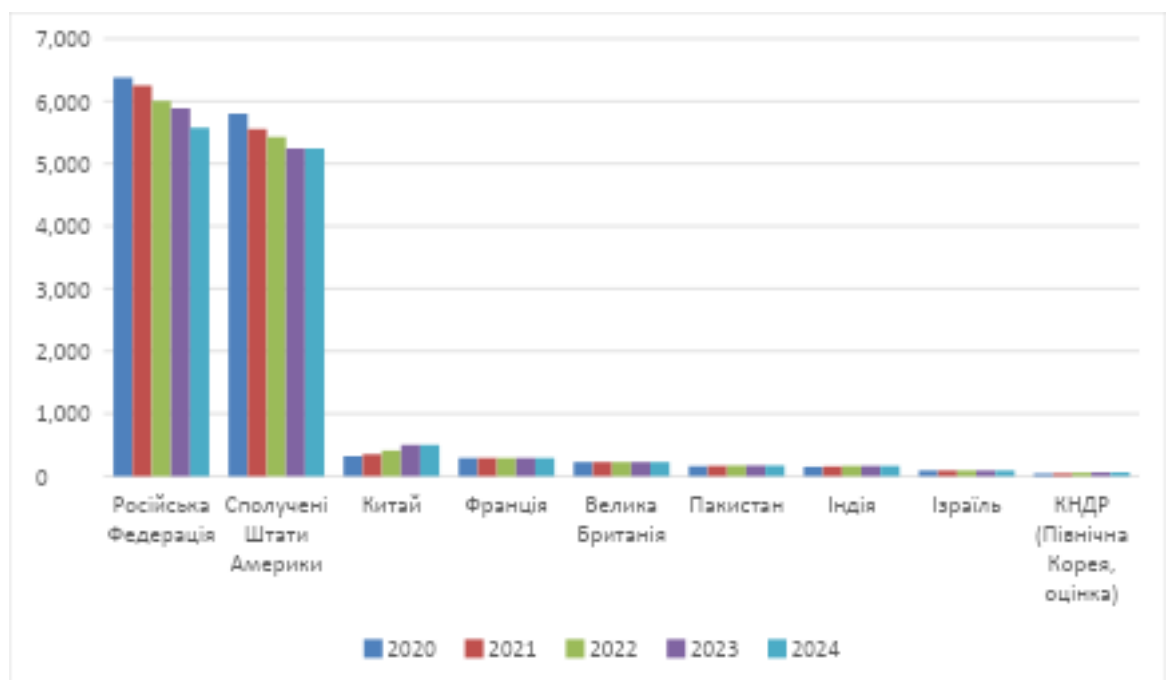

Рис 3.1 Кількість ядерних боезарядів, що знаходились на озброєнні армій ядерних держав (станом на 2020–2025 рр.) [6].

Не менш вагомим недоліком є відсутність універсальних механізмів покарання за порушення норм міжнародного права. Санкційні режими, що ухвалюються в рамках Організації Об'єднаних Націй, не завжди є дієвими, оскільки їх впровадження блокується постійними членами Ради Безпеки, які мають право вето. Прикладом є випадок з Іраном та Північною Кореєю, де ухвалені санкції виявилися недостатньо ефективними для зупинки ядерних програм. Це створює відчуття безкарності для держав, які свідомо порушують норми міжнародного права. Наявна практика демонструє, що без глобально визнаних і жорстких механізмів покарання система контролю не здатна повною мірою виконувати свої функції. У результаті ядерні держави користуються слабкістю міжнародних структур і продовжують розвивати свої програми [72].

Додатковим чинником недосконалості системи контролю є геополітичні суперечності між провідними ядерними державами. Суперництво між США, РФ та КНР часто зводить нанівець спроби створити універсальні підходи до контролю над озброєннями. Кожна з цих країн прагне забезпечити власні інтереси, що унеможливорює вироблення єдиної позиції. За даними SIPRI, у 2024 р. Сполучені Штати Америки володіли приблизно 3 708 боєзарядами, Росія – 4 489, Китай – 500, тоді як Велика Британія та Франція мали близько 225 та 290 ядерних боєзарядів відповідно [69]. Такий дисбаланс підкріплюється конкуренцією в сфері новітніх технологій, включаючи створення гіперзвукових систем доставки тактичних ядерних боєзарядів що ще більше ускладнює пошук компромісів [74]. Геополітичне протистояння призводить до того, що навіть чинні угоди залишаються радше декларативними, ніж діючими.

Недостатнє врахування можливостей застосування нових технологій, а також існуючі кіберзагрози є однією з головних прогалин сучасної системи контролю за ядерним озброєнням. Чинні міжнародні угоди здебільшого

орієнтовані на класичні види озброєнь і не враховують потенціал новітніх технологій. В умовах розвитку гіперзвукових систем доставки, появи штучного інтелекту та безпілотних комплексів зростає ризик появи нових форм використання ядерної зброї [74]. Додатковим фактором стає кіберпростір, адже втручання в системи управління ядерними арсеналами може створити загрозу їх несанкціонованого застосування [70]. Ядерні держави змушені визнати, що на сучасному етапі кіберзагрози є серйозним викликом для стратегічної стабільності. Попри це, в міжнародному правовому полі відсутні норми, які б регулювали кіберсферу в контексті ядерної безпеки. Така ситуація робить існуючі механізми контролю вразливими до нових викликів ХХІ ст.

Низький рівень прозорості та обмежений доступ до інформації значно ускладнюють ефективність контролю за ядерним озброєнням. Держави часто не розкривають реальні дані про кількість і стан своїх боєзарядів, що породжує взаємну недовіру. За даними Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру, в 2024 р. США та РФ мали близько 90% світових арсеналів, однак офіційна інформація про їх структуру залишається обмеженою [74]. Додатковою проблемою є те, що КНР не надає повної звітності щодо своїх ядерних програм, що викликає занепокоєння з боку інших держав [69]. Статистичні оцінки підтверджують, що в світі налічується понад 12 000 ядерних боєзарядів, однак, лише частина цих даних є підтвердженими [71]. Відсутність достовірної інформації призводить до того, що навіть угоди про скорочення озброєнь не завжди мають практичний ефект. Такий стан речей сприяє гонці озброєнь і посиленню міжнародної напруги [68].

Використання ядерного шантажу як політичного інструменту стало однією з ознак сучасної міжнародної політики. Ядерна зброя дедалі частіше використовується не для безпосереднього застосування, а як інструмент

психологічного тиску на опонентів. Яскравим прикладом є політика Росії, яка в контексті війни проти України неодноразово заявляла про можливість використання ядерної зброї, щоб змусити міжнародну спільноту до поступок [74]. Подібну тактику в попередні десятиліття застосовувала також Північна Корея, використовуючи випробування ядерної зброї та погрози її застосування як засіб для отримання економічних вигод [65]. Використання ядерного фактору в дипломатії підриває принципи міжнародного права і створює небезпечні прецеденти. Ситуація ускладнюється тим, що офіційні ядерні держави не завжди засуджують такі прояви. Зростання практики ядерного шантажу загрожує перетворенням ядерної зброї на інструмент повсякденної політики, що значно підвищує ризики для глобальної стабільності [72].

Отже, сучасна система контролю за ядерним озброєнням стикається з низкою проблем, таких, як недооцінка технологічних та кіберзагроз, відсутність належної прозорості в сфері обліку ядерних арсеналів, використання ядерного шантажу. Розвиток новітніх видів озброєнь та небезпека кібервтручань роблять класичні угоди малоефективними в нових реаліях. Відсутність повної інформації щодо кількості ядерних арсеналів підсилює взаємну недовіру між державами. Використання ядерної зброї як політичного інструменту руйнує принципи стратегічної стабільності та знижує роль дипломатії. Замість зниження ризиків наявні механізми контролю за нерозповсюдженням ядерної зброї часто лише фіксують вже існуючі проблеми. Розвиток гонки озброєнь та демонстрація сили підривають довіру до міжнародних договорів і організацій. Усе це свідчить про нагальну потребу модернізації міжнародно-правових механізмів. Тільки застосування нових підходів, які враховуватимуть технологічні зміни та реалії глобальної політики, зможе забезпечити ефективний контроль за нерозповсюдженням ядерної зброї.

3.2 Шляхи вдосконалення системи ядерного стримування та зміцнення міжнародної стабільності

Система ядерного стримування, що була сформована в умовах «холодної війни», сьогодні перебуває під серйозним тиском. Вона вже не відповідає новим реаліям міжнародних відносин, у яких зросла кількість ядерних держав і з'явилися нові геополітичні виклики. Поступове руйнування довіри між провідними державами, збільшення ризику появи нових локальних конфліктів і поява нових ядерних технологій створюють середовище, в якому традиційні механізми контролю стають неефективними. Ядерна зброя з інструмента стратегічного стримування все частіше перетворюється на засіб політичного тиску, що підриває систему глобальної безпеки. Тому ключовим завданням є формування оновленої архітектури безпеки, здатної не лише стримувати гонку озброєнь, але й запобігати виникненню нових криз.

Оновлення та модернізація міжнародно-правової бази виступають першочерговим завданням. Багато існуючих угод, зокрема Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, були розроблені ще в середині ХХ ст. і сучасних реалій вони не враховують [42]. Перспективним є посилення ролі Договору про заборону ядерної зброї, що набув чинності у 2021 р., хоча провідні ядерні держави поки що відмовляються його підписувати [48]. Важливим завданням також залишається інтеграція регіональних ініціатив у загальносвітовий контекст, зокрема розширення зон, вільних від ядерної зброї, що вже діють у Латинській Америці, Африці та Південно-Східній Азії [50].

Посилення інспекційних механізмів і технічного моніторингу також є критично важливим кроком на шляху зміцнення міжнародної стабільності. Проблемою залишається обмежений доступ моніторингових місій до ядерних об'єктів держав, що володіють ядерною зброєю. Часто ядерні держави надають неповну інформацію про стан своїх ядерних арсеналів. Міжнародне

агентство з атомної енергії потребує розширення своїх повноважень та інструментів, що дозволить здійснювати ефективні перевірки. Прикладом може слугувати досвід перевірок в Ірані, де попри політичні суперечності вдалось забезпечити доступ до низки об'єктів [42].

Сучасні інструменти дистанційного моніторингу, включаючи супутникове спостереження та автоматизовані системи збору даних, відкривають нові можливості для підвищення рівня прозорості [40]. Результативні інспекції здатні зменшити рівень недовіри і створити передумови для досягнення подальших домовленостей між державами [56].

Розробка універсальних санкційних механізмів для порушників міжнародних норм є необхідною умовою забезпечення дотримання норм міжнародного права. Наразі санкції, запроваджені проти Ірану чи Північної Кореї, демонструють обмежену ефективність [41]. У майбутньому система санкцій має бути автоматизованою та прив'язаною до чітко визначених порушень. Важливим кроком могло б стати створення єдиного глобального реєстру порушників [53]. Додатково необхідно передбачити механізми персональної відповідальності для політичних та військових керівників, що ухвалюють рішення, які суперечать діючим нормам міжнародного права. Тільки тоді система контролю набуде дієвого характеру та перестане бути інструментом політичних маніпуляцій.

Поглиблення дипломатичного діалогу між ключовими ядерними державами є ще однією умовою збереження міжнародної стабільності. Прямі переговори між США та РФ, а також між США та КНР, можуть стати основою для формування нової архітектури безпеки [47]. Важливою складовою є запровадження «гарячих ліній» і регулярних консультацій з метою зниження ризику непорозумінь, зокрема, в кризових ситуаціях. Досвід «холодної війни» довів ефективність таких механізмів, адже вони допомагали уникнути небезпечних інцидентів [43]. Додатковим напрямом є створення

багатосторонніх майданчиків за участю Індії, Пакистану та інших ядерних держав, які раніше залишались осторонь переговорів, що відбувались між провідними ядерними державами [59]. «Дипломатія запобігання» є одним із найбільш дешевих і дієвих інструментів, адже вона дозволяє уникати витрат на нові гонки озброєнь і підтримувати баланс сил.

Створення багаторівневої системи регіонального й глобального контролю забезпечує гнучкість і універсальність підходів. Регіональні ініціативи, такі, як Європейські механізми співпраці в межах НАТО чи Латинськоамериканські договори про без'ядерні зони, мають бути інтегровані в загальносвітову систему [55]. Вони дозволяють враховувати специфіку кожного регіону, що особливо важливо для нестабільних регіонів, таких як Близький Схід [60]. На глобальному рівні мають забезпечуватись загальні правила, тоді як на регіональному їх слід адаптувати відповідно до локальних умов. Приклад співіснування європейських та глобальних ініціатив підтверджує можливість успішного поєднання різних рівнів контролю [61]. Це сприятиме як зміцненню довіри, так і підвищенню ефективності верифікаційних процедур.

Використання новітніх технологій з метою підвищення прозорості та прогнозованості є одним із найбільш перспективних напрямів. Використання супутникового спостереження і штучного інтелекту для аналізу даних, а також блокчейн-технологій для забезпечення верифікації інформації дозволить підвищити ефективність системи контролю за використанням ядерних матеріалів і технологій. Об'єктивно це сприятиме і підвищенню ефективності системи ядерного стримування [63].

Програми, що поєднують автоматизовані алгоритми та відкриті дані, дозволяють здійснювати незалежний контроль за діями держав. Це унеможливить маніпуляції та приховування реального стану речей. Використання таких інструментів здатне знизити ризики виникнення

кризових ситуацій [40]. Додатковим аспектом є кібербезпека, яка повинна стати невід'ємною складовою системи контролю, оскільки саме кібервтручання може створювати загрозу несанкціонованого використання ядерної зброї [64].

Формування політичної культури співпраці та довіри є довгостроковим, але стратегічно важливим завданням. Міжнародна система безпеки не може функціонувати виключно на основі страху та примусу. Вона потребує виховання нового покоління політичних еліт, здатних відмовитись від риторики ядерного шантажу та орієнтуватись на партнерство. Приклад добровільного роззброєння Лівії у 2003 р. довів, що за сприятливих умов можлива мирна відмова від ядерних амбіцій [51]. Для цього необхідно створювати стимули у вигляді економічної інтеграції, доступу до технологій і гарантій безпеки. Формування культури довіри має стати не менш важливим завданням, ніж підписання формальних договорів, адже саме воно визначає реальну ефективність усіх інших стратегій [46].

Отже, подолання недоліків системи ядерного стримування та зміцнення міжнародної стабільності потребує комплексного підходу, що включає оновлення міжнародно-правової бази, розширення інспекційних інструментів, створення дієвих санкційних механізмів і розвиток дипломатичного діалогу. Не менш важливим є формування багаторівневої системи контролю, яка поєднуватиме глобальний і регіональний рівні. Використання новітніх технологій здатне зробити цю систему більш прозорою і підвищити рівень довіри між державами. Водночас, без формування політичної культури співпраці та відмови від ядерного шантажу навіть найкращі правові й технологічні рішення не будуть результативними. Стабільність у ядерній сфері більше не може спиратись лише на старі моделі балансування страху. Вона потребує оновлених правил гри, заснованих на

відповідальності, відкритості та взаємних гарантіях. Тільки так можна знизити глобальні ризики та забезпечити сталий розвиток у XXI ст.

3.3 Імплементация Україною міжнародного досвіду в сфері протидії ядерним загрозам

Україна посідає унікальне місце в сучасній системі міжнародної безпеки. Після розпаду Радянського Союзу країна отримала третій за потужністю ядерний арсенал у світі, однак добровільно відмовилась від нього, прагнучи зміцнити власну міжнародну суб'єктність та інтегруватись до глобальних структур. Цей історичний крок надав державі особливий статус у міжнародних переговорах щодо нерозповсюдження ядерної зброї. Водночас агресія Росії та захоплення Запорізької атомної електростанції в 2022 р. актуалізували питання не лише фізичної безпеки ядерних об'єктів, але й міжнародних гарантій, які виявилися недостатніми [11]. Сучасна політика України полягає у поєднанні власного досвіду з міжнародними практиками, що дозволяє формувати нові підходи до протидії ядерним загрозам і водночас робити внесок у зміцнення глобальної стабільності.

У 1994 р. Україна відмовилась від ядерної зброї в обмін на гарантії безпеки з боку Сполучених Штатів, Великої Британії та Росії (що було зазначено в Будапештському меморандумі) [24]. Хоча ці гарантії були грубо порушені, сам факт роззброєння демонструє унікальність українського досвіду. Жодна інша держава не відмовлялась від настільки потужного арсеналу добровільно. Приклад України використовується в дискусіях щодо майбутнього ядерних програм Північної Кореї та Ірану [13]. Порівняння з Південною Африкою та Лівією, які також відмовились від ядерних програм, підсилює вагу українського досвіду [44]. Проте, Україна наголошує на тому, що роззброєння має супроводжуватись реальними гарантіями безпеки, інакше міжнародна система втрачає довіру [20].

Активна участь Києва у міжнародних договорах і програмах з ядерної безпеки підкреслює намір України і надалі бути учасником глобальної системи нерозповсюдження зброї масового ураження. Держава є учасником Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ), Конвенції про фізичний захист ядерних матеріалів та Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань [22]. Важливим є й приєднання до міжнародних ініціатив, спрямованих на захист від ядерного тероризму, що відображає пріоритети сучасної політики України [19]. Україна бере участь у програмі спільного використання досвіду з країнами Європейського Союзу щодо зберігання відпрацьованого палива та радіоактивних відходів. Крім того, в межах співпраці зі Сполученими Штатами реалізовано кілька проєктів із модернізації систем безпеки на ядерних станціях [15]. Це демонструє, що міжнародні зобов'язання інтегровані у внутрішню політику та спрямовані на запобігання будь-яким загрозам.

Співпраця з Міжнародним агентством з атомної енергії (МАГАТЕ) та міжнародними моніторинговими місіями стала важливою складовою протидії сучасним ризикам. Особливу роль у цьому процесі відіграє моніторинг ситуації на Запорізькій атомній електростанції (найбільшій атомній електростанції в Європі), яка опинилась під контролем окупаційних військ [11]. МАГАТЕ розгорнуло постійну місію, яка має доступ до станції, фіксує порушення і регулярно інформує міжнародну спільноту про ситуацію на АЕС. Це дозволяє уникати повної ізоляції об'єкта та створює хоча б мінімальний рівень контролю [16]. Такий досвід є безпрецедентним: уперше в історії ядерна станція стала фактично заручником війни. Водночас співпраця України з МАГАТЕ поширюється і на інші об'єкти, що підсилює довіру до української політики прозорості й відкритості.

Запозичення практик провідних держав у сфері ядерного контролю дозволяє Україні швидше адаптуватись до сучасних викликів. Зокрема, досвід

Сполучених Штатів Америки у сфері фізичного захисту ядерних об'єктів використовується для посилення охорони українських атомних станцій [14]. Європейський Союз ділиться своїми напрацюваннями, щодо безпечного зберігання та переробки ядерного палива. Застосування західного досвіду дозволяє Україні інтегруватись до європейського енергетичного простору [15]. Додатково вивчається політика держав, які відмовились від створення ядерної зброї, таких як Швеція [27]. При цьому враховується досвід країн, які, навпаки, нарощують свої арсенали (як, наприклад, Китай), щоб оцінювати глобальні тенденції та прогнозувати можливі загрози [17].

Посилення захисту стратегічних об'єктів від зовнішніх загроз стало для України питанням виживання. Військові дії продемонстрували вразливість атомної інфраструктури від обстрілів та кібератак [20]. У відповідь було запроваджено нові протоколи фізичного захисту ядерних об'єктів, що включають посилену охорону, сучасні системи відеоспостереження, захисні укриття для персоналу. Окрему увагу приділено кібербезпеці, адже атаки на енергетичні системи можуть призвести до катастрофічних наслідків [22]. Україна активно співпрацює з НАТО в питаннях захисту критичної інфраструктури, що дозволяє використовувати передові технології та тренувати персонал за міжнародними стандартами [16]. Це робить український досвід особливим, адже більшість країн світу ще не стикалися з необхідністю забезпечення роботи атомних станцій у зоні активних бойових дій.

Україна постійно адаптує свою нормативно-правову базу відповідно до рекомендацій МАГАТЕ та Європейського Союзу [15]. Наприклад, у 2023 р. було ухвалено зміни, що стосувались поводження з відпрацьованим ядерним паливом та передбачили жорсткіший контроль за його транспортуванням. Адаптація українського національного законодавства до вимог Віденської конвенції про цивільну відповідальність за ядерну шкоду посилює довіру до

української системи з боку європейських партнерів [22]. Законодавство враховує і нові виклики, зокрема необхідність протидії загрозам військового захоплення об'єктів. Це підтверджує здатність держави адаптуватись до умов воєнного часу, одночасно залишаючись частиною глобальної міжнародно-правової системи.

Підтримка регіональних та глобальних ініціатив з нерозповсюдження зброї масового ураження формує імідж України як активного суб'єкта міжнародної політики. Країна бере участь у щорічних оглядах Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру (SIPRI), які аналізують тенденції розвитку систем озброєнь [16]. Вона підтримує підписання Договору про заборону ядерної зброї та бере участь у дискусіях щодо його подальшої імплементації [34]. Українська дипломатія також просуває принципи політики «No-first-use», які мають на меті зменшення ризиків застосування ядерної зброї у конфліктах [29]. Крім того, держава активно співпрацює з країнами Центрально-Східної Європи в питаннях запровадження спільних ініціатив у сфері захисту критичної інфраструктури [21]. Це дозволяє не лише інтегруватись у глобальні процеси, але й брати участь у їх формуванні, що підвищує міжнародний авторитет України.

Отже, імплементація Україною міжнародного досвіду у сфері протидії ядерним загрозам є комплексним і багаторівневим процесом. Власний досвід ядерного роззброєння став унікальним прецедентом і водночас сприяв формуванню політики прозорості та довіри. Активна участь у міжнародних договорах і програмах забезпечує інтеграцію України до глобальної системи безпеки. Співпраця з МАГАТЕ та використання передових практик провідних держав створюють умови для модернізації ядерної інфраструктури й підвищення рівня її захищеності. Водночас особливі обставини війни роблять український досвід унікальним у питаннях забезпечення фізичного захисту та

кіберзахисту ядерних об'єктів. Вдосконалення національного законодавства та підтримка регіональних і глобальних ініціатив формують образ України як відповідального міжнародного актора. Таким чином, українська політика в сфері протидії ядерним загрозам не лише сприяє зміцненню внутрішньої безпеки, але й робить вагомий внесок у розвиток нової міжнародної архітектури безпеки.

ВИСНОВКИ

Отже, наведений у роботі матеріал дозволяє зробити наступні висновки.

Ядерні держави є особливою категорією суб'єктів сучасної системи міжнародних відносин, адже володіння ядерною зброєю автоматично надає їм специфічний статус. Багато в чому вони визначають архітектуру глобальної безпеки, оскільки наявність ядерних арсеналів певною мірою стримує масштабні війни, але водночас створює і потенційні ризики. Тож, ядерні держави одночасно виступають і гарантами стабільності міжнародної системи, і потенційним джерелом її дестабілізації. Поведінка ядерних держав формується не лише їх військовими можливостями, але й геополітичними амбіціями та стратегічними інтересами.

В XXI ст. ядерна зброя залишається найбільшою загрозою для існування людства. Її застосування навіть у локальному конфлікті призведе до катастрофічних наслідків. Постійне нарощування ядерних арсеналів створює атмосферу недовіри між державами, ускладнюючи діалог про безпеку. Ризик ядерного тероризму додає нового виміру міжнародним загрозам, адже контроль за ядерними матеріалами і технологіями є не завжди достатнім. Інколи ядерна зброя перетворюється на інструмент політичного тиску, що підриває норми міжнародного права. Наявність такої загрози провокує гонку озброєнь, яка може призвести до появи нових та загострення існуючих конфліктів. У сукупності це робить ядерний фактор одним із ключових чинників дестабілізації глобальної безпеки.

За кілька десятиліть міжнародне співтовариство ухвалило ряд нормативно-правових документів, спрямованих на зниження ризиків, пов'язаних із ядерною зброєю. Основним документом є Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, який встановлює обмеження щодо поширення ядерних технологій. Значну роль відіграють угоди про заборону ядерних випробувань і скорочення стратегічних озброєнь.

Важливу роль у здійсненні політики нерозповсюдження ядерної зброї відіграють регіональні ініціативи. Створення без'ядерних зон у Латинській Америці, Африці та Південно-Східній Азії є прикладом таких регіональних ініціатив. Регіональне співробітництво дозволяє враховувати локальну специфіку і знижувати ризики поширення зброї масового ураження. Важливим аспектом є участь держав у моніторингу та обміні інформацією. Спільні угоди, укладені державами на регіональному рівні, підсилюють ті договори, які мають загальносвітове значення, зміцнюють загальносвітову систему безпеки, забезпечуючи багаторівневий контроль. Саме такий підхід сприяє поєднанню глобальних і локальних стратегій регулювання. У той же час, у деяких регіонах, таких, як Близький Схід чи Південна Азія, відсутність відповідних механізмів контролю створює додаткові загрози та ризики.

Важливу роль у формуванні режиму ядерної безпеки виконують міжнародні організації. ООН забезпечує політичну платформу для ухвалення рішень і резолюцій у сфері контролю за ядерними озброєннями. МАГАТЕ здійснює технічний нагляд, перевірки та оцінку дотримання зобов'язань в межах укладених договорів. Рада Безпеки ООН ухвалює санкційні заходи проти держав, що порушують норми міжнародного права. Організації, такі як СІПРІ, надають експертні оцінки та статистичні дані для більш глибокого розуміння ситуації. Важливим є залучення неурядових структур, які здійснюють громадський контроль. У сукупності міжнародні організації формують багаторівневу систему управління ядерними ризиками. Їх діяльність знижує рівень загроз і підвищує довіру між державами.

Певний рівень контролю за дотриманням державами умов підписаних договорів забезпечують механізми інспекцій і перевірок. Окрім правових інструментів, важливим є також використання таких механізмів, як дипломатичний тиск, санкції та політичні домовленості. Усі ці заходи

спрямовані на обмеження масштабу загроз і забезпечення контролю за використанням ядерних ресурсів.

Слід зазначити, однак, що наявні механізми контролю за ядерним озброєнням та нерозповсюдженням ядерних матеріалів і технологій мають серйозні недоліки. Деякі держави відмовляються від участі у договорах або порушують їх положення. Перевірки часто ускладнюються через вплив різного роду політичних факторів, що знижує їх ефективність. Відсутність універсальних санкційних інструментів дозволяє окремим країнам уникати відповідальності. Динамічні зміни в сфері ядерних технологій створюють нові виклики та загрози, вирішення яких не завжди регламентується чинними документами. Геополітична конкуренція послаблює довіру між ключовими гравцями, знижуючи ефективність та дієвість контролю. Недостатня прозорість та обмежений доступ до інформації також ускладнюють міжнародним інституціям здійснення моніторингу. Усе це свідчить про потребу реформування системи контролю.

Подолання слабких місць у системі ядерного стримування потребує багаторівневого підходу. Насамперед, важливим є оновлення міжнародних угод з урахуванням сучасних реалій. Розширення інструментів моніторингу дозволить забезпечити більшу прозорість. Необхідною є й активізація дипломатії, що базується на принципі довіри та взаємних гарантій. Розробка глобальних стратегій співпраці у сфері технологій і обміну інформацією може зміцнити існуючу систему. Важливим є і виховання політичної культури, орієнтованої на мир і запобігання конфліктам, а також усвідомлення взаємної відповідальності за глобальну безпеку. Такі кроки здатні суттєво підвищити рівень міжнародної стабільності.

Україна має унікальний досвід у сфері ядерного роззброєння, відмовившись в 1990-х рр. від третього в світі арсеналу. Її участь у міжнародних договорах підтверджує прагнення бути учасником глобальної

системи безпеки. Україна активно підтримує ініціативи щодо нерозповсюдження ядерної зброї, демонструючи відповідальність перед міжнародною спільнотою. Імплементация цього досвіду сприяє як внутрішній стабільності, так і зміцненню регіональної безпеки. Водночас сучасні виклики, пов'язані з російською агресією, вимагають нових підходів до використання міжнародного досвіду. Важливим є посилення співпраці з МАГАТЕ та залучення міжнародних місій для гарантування безпеки ядерних об'єктів.

Таким чином, ядерні держави продовжують залишатись важливим чинником міжнародної політики, формуючи як стабілізуючі, так і дестабілізуючі тенденції. Сучасна система міжнародної безпеки демонструє потребу в постійному оновленні механізмів контролю, що враховують динаміку геополітичних процесів. Розвиток багаторівневих стратегій, поєднання глобальних та регіональних підходів, а також активна роль міжнародних організацій створюють основу для мінімізації ризиків. Виклики, які породжує наявність ядерної зброї, вимагають не лише ухвалення відповідних правових рішень, а й політичної волі та готовності до співпраці. Імплементация передового досвіду, зокрема, українського, підкреслює важливість колективних зусиль у подоланні існуючих ризиків. Ядерний фактор і надалі буде впливати на міжнародну політику, а відтак від ефективності використання стратегій ядерного стримування та нерозповсюдження ядерної зброї багато в чому залежатиме рівень глобальної стабільності та безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Договір про заборону випробувань ядерної зброї в атмосфері, в космічному просторі та під водою від 05.08.1963 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU63003> (дата звернення: 08.09.2025).
2. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 05.12.1994 р. Україна, Російська Федерація, Великобританія та ін.; Меморандум, Міжнародний документ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text (дата звернення: 08.09.2025).
3. Про затвердження Загальних положень захищеності ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання: Наказ Держатомрегулювання України від 27.09.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1696-24#Text> (дата звернення: 08.09.2025).
4. Про приєднання України до Спільного протоколу про застосування Віденської конвенції та Паризької конвенції: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.01.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108-99-%D0%BF#Text> (дата звернення: 08.09.2025).
5. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 01.07.1968 р. ООН; Договір, Міжнародний документ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_098#Text (дата звернення: 08.09.2025).
6. Протокол, Багатостороння угода від 24.09.1996 р. «Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2107-14#Text> (дата звернення: 08.09.2025).

7. Конвенція про оперативне оповіщення про ядерну аварію від 26.09.1986 р. Міжнародне агентство з атомної енергії; Конвенція, Міжнародний документ. URL: https://zakon.cc/law/document/read/995_026 (дата звернення: 08.09.2025).
8. Щорічник SIPRI 2023. Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека. Центр Разумкова; Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру. Київ, 2024. 664 с.
9. Бехруз Х., Мануїлова К. Ядерний тероризм як загроза міжнародному правопорядку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 581–584.
10. Довбня Ю., Панасенко Г. Механізми глобальної протидії ядерній загрозі: роль міжнародних інституцій та дипломатії. *Грааль науки*. 2025. № 57. С. 367–374.
11. Довбня Ю., Панасенко Г. Посилення глобальної безпеки у XXI столітті: стратегічні підходи до мінімізації ядерної загрози. *Acta Securitatae Volynienses*. 2025. № 6. С. 256–262
12. Довбня Ю., Панасенко Г. Ядерні держави як фактор дестабілізації міжнародної безпеки: теоретичний дискурс і концептуальний аналіз. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм»*. Харків, 2025. Вип. 21. С. 100–106.
13. Максименко І. Ядерна загроза у війні Росії проти України: позиція МАГАТЕ та ЄС. *Політикус. Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку*. 2024. Вип. 1. С. 160–168.
14. Мироненко В. Особливості світової політики щодо ракетно-ядерних озброєнь. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2021. Вип. 3 (11). С. 225–235.

15. Мироненко В. Політичні властивості ракетно-ядерних програм як форми регулювання міжнародних безпекових відносин. *Актуальні проблеми політики*. 2023. Вип. 71. С. 179–183.
16. Скрипник М. Питання нерозповсюдження в ядерній політиці США у XXI ст.: аналіз основоположних документів. *Міжнародні та політичні дослідження*. 2023. Вип. 36. С. 116–128.
17. Соколовська О. М. Глобальна ядерна безпека: актуальні наголоси політики. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2023. Вип. 1 (57). С. 128–134.
18. Бригадир С. Китай швидкими темпами нарощує свій ядерний арсенал: у Пентагоні оцінили загрозу. *ТСН*. 19.12.2024. URL: <https://tsn.ua/svit/kitay-shvidkimi-tempami-naroschuye-sviy-yaderniy-arsenal-v-pentagoni-ocinili-zagrozu-2727099.html> (дата звернення: 08.09.2025).
19. Як Швеція намагалася створити власну ядерну зброю — і чому від неї відмовилася. *BBC*. 16.04.2024. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cxe8nmm3ygeo> (дата звернення: 08.09.2025).
20. Гулійчук Д. Запаси тактичної ядерної зброї: у кого більше – США чи Росії. *ТСН*. 23.12.2024. URL: <https://tsn.ua/svit/yak-rosiyski-zapasi-taktichnoyi-yadernoyi-zbroyi-porivnyuyutsya-z-amerikanskimi-2729703.html> (дата звернення: 08.09.2025).
21. Кононенко В. Ядерний клуб: скільки країн світу має арсенал ядерної зброї. 18.06.2024. URL: <https://vikna.tv/dlia-tebe/novyny-ukrayiny/v-yakuh-krayinah-ye-yaderna-zbroya-kilkist-krayin/> (дата звернення: 08.09.2025).
22. Застосування ядерної зброї має бути забороненим. *Центр громадських свобод*. 23.06.2022. URL: <http://surl.li/ikuphd> (дата звернення: 08.09.2025).

23. Ядерний клуб: які країни володіють найбільш смертоносною зброєю. *Chas.News*. 20.06.2023. URL: <https://chas.news/current/yadernii-klub-yaki-kraini-volodiyut-naibilsh-smertonosnoyu-zbroeyu> (дата звернення: 08.09.2025).
24. Міжнародний режим ядерної безпеки. *Uatom*. URL: <https://www.uatom.org/mizhnarodnyj-rezhym-yadernoyi-bezpeky> (дата звернення: 08.09.2025).
25. Ядерні держави зміцнюють власні арсенали. *Укрінформ*. 17.06.2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3875841-aderni-derzavi-zmicnuut-vlasni-arsenali-sipri.html> (дата звернення: 08.09.2025).
26. Терюханова М. Країни, у яких є ядерна зброя: перелік. 25.06.2024. URL: <https://fakty.com.ua/ua/svit/20241017-krayiny-u-yakuh-ye-yaderna-zbroya-perelik/> (дата звернення: 08.09.2025).
27. Чи може Україна знову стати ядерною державою. *BBC*. 06.12.2024. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/ckgxl48ll25o> (дата звернення: 08.09.2025).
28. Їжак О. Ядерне стримування і ядерний шантаж у політиці РФ. 27.10.2022. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/yaderne-strymuвання-i-yadernyy-shantazh-u-politytsi-rf> (дата звернення: 08.09.2025).
29. India's nuclear weapons policy. 1965. 13 p. URL: https://www.cia.gov/readingroom/docs/DOC_0000594950.pdf (дата звернення: 08.09.2025).
30. No-first-use of Nuclear Weapons Initiative. Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, 2024. URL: https://www.mfa.gov.cn/eng/xw/wjbxw/202407/t20240723_11458632.html (дата звернення: 08.09.2025).

31. Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons. Negotiations, pursuant to paragraph 8 of General Assembly resolution. 2016. Vol. 71/258. URL: <https://disarmament.unoda.org/en/our-work/weapons-mass-destruction/nuclear-weapons/treaty-prohibition-nuclear-weapons> (дата звернення: 08.09.2025)
32. Berkemeier M., Fuhrmann M. Nuclear Weapons in Foreign Policy. – Oxford: Oxford Research Encyclopedia of Politics, 2017. 614 p.
33. Debs A., Monteiro N. P. Nuclear Politics. The Strategic Causes of Proliferation. – New Haven: Yale University, Cambridge Studies in International Relations: 142, 2016. 648 p.
34. Revisiting South Africa’s Nuclear Weapons Program. Institute for Science and International Security. June. 2016. 314 p.
35. Zhao T. Political Drivers of China’s Changing Nuclear Policy: Implications for U.S.-China Nuclear Relations and International Security. Carnegie Endowment for International Peace. July 17. 2024. 123 p.
36. Barkey H. Turkey’s Perspectives on Nuclear Weapons and Disarmament. *Stimson Center’s Nuclear Security Studies. Volume VI*. 2009. pp. 67-81.
37. Hanson M. Nuclear Weapons as Obstacles to International Security. *International Relations*. 2002. Vol. 16. No. 3. pp. 361–379.
38. Ifft E., Koplow D. Legal and political myths of the Treaty on the Prohibition of Nuclear Weapons. *Bulletin of the Atomic Scientists*. 2021. Vol. 77. pp. 134–139.
39. Ikonomou P. NPT Nuclear Weapon States (NWS). 06 May, 2020. pp. 103–122.
40. Mills E. Nuclear weapons at a glance: China. *House of Commons Library*. 29 July, 2022. pp. 1-19.
41. Mills E. Nuclear weapons at a glance: France. *House of Commons Library*. 28 July, 2022. pp. 1-13.
42. Mills E. Nuclear weapons at a glance: India and Pakistan. *House of Commons Library*. 29 July, 2022. pp. 1-22.

43. Mills E. Nuclear weapons at a glance: Israel. *House of Commons Library*. 16 June, 2025. pp. 1-12.
44. Mills E. Nuclear weapons at a glance: North Korea. *House of Commons Library*. 17 May. 2022. pp. 1-27.
45. Mills E. Nuclear weapons at a glance: Russia. *House of Commons Library*. 16 December, 2024. pp. 1-32.
46. Mills E. Nuclear weapons at a glance: United Kingdom. *House of Commons Library*. 26 June, 2025. pp. 1-22.
47. Mills E. Nuclear weapons at a glance: United States. *House of Commons Library*. 28 July, 2022. pp. 1-23.
48. Mills E. What is the status of Iran's nuclear programme and the JCPOA? *House of Commons Library*. 04 October, 2024. pp. 1-25.
49. Neakrase S. The Global Nuclear Security Architecture: Closing Gaps to Build Greater Assurance, Accountability, and Action. *Nuclear Threat Initiative*. Canada, Sep 14, 2021. pp. 1-32.
50. North Korea's Nuclear Weapons and Missile Programs. *Congressional Research Service*. 2024. pp. 1-3.
51. Nuclear Weapons Under International Law: An Overview. *Geneva Academy*. Oct. 2014. pp. 1-21.
52. Paul T. V. The Paradox of Power: Nuclear Weapons in a Changed World. *Alternatives: Global, Local, Political*. 1995. Vol. 20. No. 4. pp. 479–500.
53. Russia's Nuclear Weapons. *Congressional Research Service*. 2024. pp. 1-46.
54. Şebnem Udum. Nuclear Energy and International Relations: Outlook and Challenges for Newcomers. *Perceptions*. 2017. Vol. XXII. № 2–3. pp. 57–84.
55. UK Nuclear Deterrence Policy Booklet. *HM Government*. pp. 1-24.
56. Brazilian Nuclear Policy. *Hewlett Foundation*. URL: <https://bricspolicycenter.org/en/programs/brazilian-nuclear-policy/> (дата звернення: 08.09.2025).

57. Burr W., Lawless R. Why the U.S. Should Start Telling the Whole Truth about Israeli Nukes. *Washington Post*. 20.02.2024. URL: <https://www.washingtonpost.com/opinions/2024/02/19/israel-nuclear-weapons/> (дата звернення: 08.09.2025).
58. Castelli L. Lessons From Libya's Nuclear Disarmament 20 Years On. 15.12.2023. URL: <https://www.stimson.org/2023/lessons-from-libyas-nuclear-disarmament-20-years-on/> (дата звернення: 08.09.2025).
59. Davenport K. Nuclear Weapons: Who Has What at a Glance. 01.2025. URL: <https://www.armscontrol.org/factsheets/nuclear-weapons-who-has-what-glance> (дата звернення: 08.09.2025).
60. Delegate Tells First Committee – Nuclear Arms Control Initiatives Detached from International Security Realities ‘Are Like Climbing Trees for Fish’. *United Nations*. 21.10.2024. URL: <https://press.un.org/en/2024/gadis3745.doc.htm> (дата звернення: 08.09.2025).
61. Gareth Evans. Nuclear Weapons As a Threat to Global Peace. URL: <https://www.gevans.org/speeches/speech430.html> (дата звернення: 08.09.2025).
62. Germany and Nuclear Weapons in the 21st Century: an Atomic Turning Point? *VCDNP*. 19.07.2024. URL: <https://vcdnp.org/germany-and-nuclear-weapons-in-the-21st-century-an-atomic-turning-point/> (дата звернення: 08.09.2025).
63. Global nuclear and radiological security. *Pacific Northwest National Laboratory*. URL: <https://www.pnnl.gov/global-nuclear-radiological-security> (дата звернення: 08.09.2025).
64. High level event: Reinforcing the global nuclear security architecture: Universalization of the ICSANT. *United Nations*. URL:

- https://www.un.org/counterterrorism/events/Reinforcing_the_global_nuclear_security_architecture_ICSANT (дата звернення: 08.09.2025).
65. Increasing Confrontation Involving States with Nuclear-Weapon Capabilities ‘Most Dangerous’ International Security Threat, First Committee Told. *United Nations*. 15.10.2024. URL: <https://press.un.org/en/2024/gadis3741.doc.htm> (дата звернення: 08.09.2025).
66. India’s Nuclear Policy and Nuclear Programmes. *Vajiram*. 01.11.2025. URL: <https://vajiramandravi.com/quest-upsc-notes/indias-nuclear-policy-and-nuclear-programmes/> (дата звернення: 08.09.2025).
67. Israel’s nuclear history. *Center for Arms Control and Non-Proliferation*. URL: <https://armscontrolcenter.org/countries/israel/> (дата звернення: 08.09.2025).
68. Jean-Louis Lozier. French Nuclear Policy. 19.01.2023. URL: <https://icds.ee/en/french-nuclear-policy/> (дата звернення: 08.09.2025).
69. Kimball D. Timeline of the Nuclear Nonproliferation Treaty (NPT). 05.2025. URL: <https://www.armscontrol.org/factsheets/timeline-nuclear-nonproliferation-treaty-npt> (дата звернення: 08.09.2025).
70. Kühn U. Germany debates nuclear weapons, again. But now it’s different. 15.03.2024. URL: <https://thebulletin.org/2024/03/germany-debates-nuclear-weapons-again-but-now-its-different/> (дата звернення: 08.09.2025).
71. New Russian doctrine increases possible nuclear weapons use scenarios. *ICAN*. 21.11.2024. URL: https://www.icanw.org/new_russian_doctrine_increases_possible_nuclear_weapons_use_scenarios (дата звернення: 08.09.2025).
72. Noor S. Pakistan’s Evolving Nuclear Doctrine. 10.2023. URL: <https://www.armscontrol.org/act/2023-10/features/pakistans-evolving-nuclear-doctrine> (дата звернення: 08.09.2025).

73. North Korean Nuclear Negotiations. *CFR*. 2024. URL: <https://www.cfr.org/timeline/north-korean-nuclear-negotiations> (дата звернення: 08.09.2025).
74. Nuclear Power in Brazil. *World Nuclear Association*. 14.11.2025. URL: <https://world-nuclear.org/information-library/country-profiles/countries-a-f/brazil> (дата звернення: 08.09.2025).
75. Nuclear Weapons Worldwide. *UCS*. URL: <https://www.ucsusa.org/nuclear-weapons/worldwide> (дата звернення: 08.09.2025).
76. Nuclear. *NTI*. URL: <https://www.nti.org/area/nuclear/> (дата звернення: 08.09.2025).
77. Number of nuclear warheads worldwide as of January 2025. *Statista*. URL: <https://www.statista.com/statistics/264435/number-of-nuclear-warheads-worldwide/> (дата звернення: 08.09.2025).
78. Risk of nuclear weapons use. *ICAN*. URL: https://www.icanw.org/risk_of_nuclear_weapons_use (дата звернення: 08.09.2025).
79. Robinson L. Bytes: Nuclear Weapons & You. 26.05.2023. URL: <https://instituteforglobalaffairs.org/2023/05/bytes-nuclear-weapons-you/> (дата звернення: 08.09.2025).
80. Role of nuclear weapons grows as geopolitical relations deteriorate – new Yearbook out now. *SIPRI*. 17.06.2024. URL: <https://www.sipri.org/media/press-release/2024/role-nuclear-weapons-grows-geopolitical-relations-deteriorate-new-sipri-yearbook-out-now> (дата звернення: 08.09.2025).
81. Which countries have nuclear weapons? *ICAN*. 2023. URL: https://www.icanw.org/nuclear_arsenals (дата звернення: 08.09.2025).

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
ННІ «Каразінський інститут міжнародних відносин та туристичного бізнесу»
Кафедра світової політики, дипломатії та туристичного бізнесу

ВІДГУК НАУКОВОГО КЕРІВНИКА

на кваліфікаційну роботу магістра студентки спеціальності
291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»

Довбні Юліани Андріївни

на тему:

«Ядерні держави як виклик дестабілізації сучасної системи міжнародних відносин»

04. 12. 2025 р.

м. Харків

Ю.А. Довбня обрала в якості об'єкта дослідження одну із досить складних тем, яка стосується дестабілізаційного впливу ядерних держав на сучасну систему міжнародних відносин.

Ю.А. Довбня своєчасно підійшла до написання кваліфікаційної роботи, сама обрала та запропонувала тему дослідження, регулярно відвідувала консультації, дослухалась до порад наукового керівника, виявила себе як дисциплінована студентка.

Говорячи про наукові досягнення Ю.А. Довбні слід зазначити, що протягом навчання в університеті вона постійно приймала участь у наукових конференціях та має наукові публікації.

Кваліфікаційна робота Ю.А. Довбні представляє собою самостійне дослідження. Під час роботи над темою авторкою було опрацьовано широке коло джерел та наукової літератури що дало можливість розкрити науково-теоретичну базу роботи, дослідити механізми протидії дестабілізаційному впливу ядерних держав, проаналізувати перспективи зміцнення глобальної безпеки в контексті існуючих ядерних загроз.

Зміст роботи та її оформлення не викликають зауважень. Матеріал у роботі викладено з дотриманням внутрішньої логіки, між розділами існує логічний взаємозв'язок. Мету дослідження було досягнуто, завдання, які було

поставлено авторкою на початку роботи, повністю виконані. Особливо варто відзначити роботу дослідниці над третім розділом дипломної роботи. Основні положення та висновки кваліфікаційної роботи є обґрунтованими та не викликають заперечень.

Робота Ю.А. Довбні може бути допущена до захисту в кваліфікаційній комісії та заслуговує на оцінку «відмінно».

Науковий керівник:
кандидат політичних наук, доцент
доцент кафедри світової політики,
дипломатії та туристичного бізнесу
ХНУ імені В.Н. Каразіна

Олександр БЕЗРУК

Харківський національний
університет
імені В. Н. Каразіна
м. Харків
04.12.2025

Екзаменаційній комісії із захисту
кваліфікаційних магістерських робіт
студентів спеціальності 291
«Міжнародні відносини, суспільні
комунікації та регіональні студії»

ЗОВНІШНЯ РЕЦЕНЗІЯ

на кваліфікаційну магістерську роботу
студентки спеціальності 291 «Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії»

Довбні Юліани Андріївни

на тему:

**«Ядерні держави як виклик дестабілізації сучасної системи
міжнародних відносин»**

На сучасному етапі одним із потужних засобів у міжнародних відносинах продовжує виступати ядерна зброя. Ризик її використання, передусім у політичних цілях, залишається досить високим. У зв'язку з цим держави, які володіють ядерною зброєю, можуть одночасно виступати і джерелом дестабілізації міжнародної системи, і гарантом її стабільності. З огляду на це, актуального значення набуває вивчення впливу ядерних держав на дестабілізацію сучасної системи міжнародних відносин. Комплексному дослідженню вищезазначеної проблеми присвячена магістерська робота Ю.А. Довбні.

У першому розділі дипломної роботи Ю.А. Довбні висвітлено науково-теоретичні аспекти теми дослідження. В другому розділі розглянуто стратегії зменшення ядерної загрози на міжнародному рівні, досліджено регіональні особливості здійснення політики нерозповсюдження ядерної зброї, висвітлено роль міжнародних організацій у зниженні загрози ядерного протистояння. Третій розділ присвячено вивченню перспектив зміцнення глобальної безпеки в контексті протидії ядерним загрозам: дослідженню існуючі на міжнародному рівні проблеми контролю за ядерним озброєнням,

розглянуто шляхи вдосконалення системи ядерного стримування, проаналізовано особливості імплементації Україною міжнародного досвіду в сфері протидії ядерним загрозам.

Матеріал в дипломній роботі Ю.А. Довбня викладений чітко та послідовно. В процесі підготовки кваліфікаційної роботи дослідниця продемонструвала високий рівень володіння матеріалом, здатність до аналізу та узагальнення інформації. Тема дипломної роботи повністю розкрита. Всі поставлені в роботі завдання були виконані. Основні положення та висновки є достатньо обґрунтованими. Істотних недоліків кваліфікаційна робота не містить.

Вважаю, що дипломна робота Ю.А. Довбні є самостійним науковим дослідженням та відповідає вимогам, які висуваються до робіт відповідного кваліфікаційного рівня. За умов успішного захисту в екзаменаційній комісії робота заслуговує на оцінку «відмінно», а її авторка – Ю.А. Довбня – надання освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» за спеціальністю 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії».

Рецензент:
кандидат політичних наук, доцент,
доцентка кафедри міжнародних відносин
Харківського національного
університету
імені В.Н. Каразіна

Ганна ПАНАСЕНКО